

ქართული პატრონჟომობის ბუნებისა და წარმოშობის საკითხისათვის

(ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა) ¹

სიმონ ჯანაშია

პატრონჟომობის პრობლემის გამოკვლევის გარეშე შეუძლებელია საერთოდ ფეოდალური საზოგადოების აღნაგობის ყველა სხვა მხარის გააზრება. ასევე, პატრონჟომობის შესწავლა შეუძლებელია მთელი ფეოდალური ურთიერთობის გათვალისწინებისა და შეგნების გარეშე. ქართული პატრონჟომობის შესწავლის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა XIX საუკუნის ისტორიოგრაფიამ.

ჩვენ აქ სრულიად მოკლებული ვართ საშუალებას დაწვრილებით შევეხოთ მე-19 საუკუნის ქართულ საისტორიო მწერლობას, ან იმ მკვლევართ, რომელნიც სხვა ენებზე წერდნენ საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ. ზოგადად ვიტყვით, რომ ამ მოღვაწეთა მთავარი დამსახურებაა ის, რომ მათ მნიშვნელოვნად გააფართოვეს საქართველოს ისტორიის წყაროების წრე, შეაგროვეს რა და ნაწილობრივ გამოაქვეყნეს კიდევაც უმდიდრესი, ადგილობრივი თუ უცხოური წარმოშობის, ფაქტიური მასალა ნარატიული-ლიტერატურული და დოკუმენტური, ეპიგრაფიკული, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და სხვა ძეგლებისა და აღწერილობათა სახით. ამავე დროს წარმოებდა საკუთრივ ისტორიული საკითხების კვლევაც. ამ მუშაობის ისტორია ჯერ კიდევ დასაწერია. აქ ჩვენ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნავთ დასახელებული მწერლების მთავარ წარმომადგენელთა შეხედულებას ქართული ფეოდალიზმის ძირითადი მოვლენების შესახებ.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ აკადემიკოსი მ. ბროსე, რომელმაც საქართველოს ისტორიისა და სიძველეების შესწავლას ესოდენი ამაგი დასდო. ბროსეს ეკუთვნის სპეციალური მონოგრაფიაც, რომელსაც მან „შესავალი“ ²

¹ ეს რამდენადმე დაუმთავრებელი ნაშრომი ამოღებულია აკად. ს. ჯანაშიას არქივიდან. მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერის გარდაცვალების შემდეგ ამ ნაშრომში განხილულ ავტორთა მოსაზრებებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი მკვლევარი შეხებია, ს. ჯანაშიას ეს ნაშრომი მაინც ინარჩუნებს მეცნიერულ ღირებულებას, თუნდაც იმიტომ, რომ ცნობილი იყოს როგორც მონაწილე საქართველოს ისტორიის ეს მნიშვნელოვანი პრობლემა ჩვენს სახელოვან ისტორიკოსს.

ს. ჯანაშიას მოსაზრებები ქართული პატრონჟომობის ბუნების შესახებ ნაწილობრივ ცნობილია (იხ. ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 434—437 და 449—463. რედაქციისაგან).

² M. Brosset, Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle. Introduction et Tables des matières, St.-Petersbourg, 1858.

უწოდა. ავტორს ეს მონოგრაფია მიაჩნდა თავისი კაპიტალური ნაშრომის, „საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან ვიდრე XIX საუკუნემდე“, შესავლად. თუ „საქართველოს ისტორია“, საკუთრივ, წარმოადგენს ქართული საისტორიო მწერლობის მთავარი ძეგლების გამოცემას დედანსა და თარგმანში სათანადო კომენტარებისა და სამეცნიერო აპარატის დართვით, „შესავალში“ ბროსემ თავი მოუყარა თავის შეხედულებებს და განზოგადოებულ დაკვირვებებს საქართველოს ისტორიული წარსულის შესახებ. კერძოდ, „შესავლის“ მეორე ნაწილი „ნარკვევი საქართველოს სოციალური ორგანიზაციისა, საბუთების (სიგელ-გუჯრების) საშუალებით“ (გვ. 79) ბროსეს დაუთმია ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური სტრუქტურის საკითხისათვის: საქართველოს სოციალური აღნაგობა ბროსეს შემდეგნაირად აქვს წარმოდგენილი: მეფე, თავადთა სამი ხარისხი, აზნაურთა სამი ხარისხი, მოქალაქენი, ვაჭარნი, მსახურნი, გლეხები (vilains) და მონები. „თავადი“, „თავი“-საგან მომდინარეობს და შეესიტყვება ლათინ. princeps, i. e. primum caput-ს. პირველი ხარისხის თავადნი ანუ „დიდებულნი“ ქართლში იყვნენ ექვსი დიდი არისტოკრატიული გვარის თავები (ჩამოთვლილია ეს გვარებიც, ვახტანგ-ვახუშტის მიხედვით). ეს სახელწოდება უფრო ზოგადად აღნიშნავდა ყველა თავადს, რომელსაც ჰქონდა დიდი დომენები ან გამოჩენილი თანამდებობა. ზოგადი მნიშვნელობით იგივე ეხება „მთავარის“ წოდებულებას, თუმცა XV ს. საქართველოს დაყოფის შემდეგ მთავრებად მიაჩნდათ მხოლოდ დადიანი, გურიელი, ათაბაგი, აფხაზეთის შარვაშიძეები და სვანეთის უმაღლესი სენიორი. ერისთავები, ე.ი. „ხალხის თავები“, ცნობილი არიან არაგვისა, ქსნისა, რაჭისა, ბარისა—იმერეთში და გურიის მთავრის რამდენიმე დიდი ვასალი. „მთავრისა და ერისთავის“ წოდებულება უფრო აღმინისტრაციული ხასიათისა იყო, ვიდრე არისტოკრატიული (plutôt administratifs, que nobiliaires) და უმაღლეს საფეხურზე მდგომ ფეოდალებს (les feudataires de l'ordre le plus élevé) აღნიშნავდა. „აზნაური“ (ბროსეს ეს ტერმინი გამოჰყავს სომხ. „აზნ“-იდან) აღნიშნავდა ყოველივეს, რაც არ იყო უთავისუფლო („მონური“) წარმოშობისა ან მდგომარეობისა. გარკვეული აზნაურები მაინც ფეოდალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ თავადებისაგან. მოქალაქენი ანუ ბურჟუაზია მხოლოდ ტფილისში მოიპოვებოდა. გორელი ვაჭრებიც ანალოგიურ კორპორაციას შეადგენდნენ. მსახურნი წარმოადგენდნენ საშუამავლო რგოლს თავადაზნაურობასა და მდაბიურთა შორის. ესენი იყვნენ გლეხები, რომელნიც ბატონმა (maître) ან დიდმა მოხელემ აღჭურვეს თავიანთი ნდობით, მოწყვიტეს მიწის მუშაობას თავიანთ სამსახურში გამოსაყენებლად მეომრებისა თუ სამოქალაქო მოხელეების სახით. მსახური სავსებით განსხვავდებოდა მონისა (esclave) და ყმისაგან (vassal, serf). შემდეგ ბროსე დაწვრილებით არჩევს აღბუღას სამართლის ცნობებს მსახურთა სისხლის ფასზე.

ბროსე საყურადღებო დაკვირვებას იძლევა ტერმინების „აზნაურიშვილი“ და „თავადიშვილი“ შესახებ. „აზნაურსა“ და „აზნაურიშვილს“ შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორიც „ბოიარსა“ და „ბოიარის შვილს“ შორის რუსულში. ქართული წარჩინებული სახლების მეთაურები ატარებდნენ აზნაურის წოდებულებას. ისინი იყვნენ თავიანთი სახლის წარჩინებულთა წარმომადგენელნი: მათი შვილები იყვნენ მხოლოდ „აზნაურთა შვილები“. იგივე ითქმის თავა-

დებზედაც. შემდეგ, იმავე აღბუღას სამართალზე დაყრდნობით, ბროსე შენიშნავს, რომ რომელსამე უგვარო მსახურსაც შეეძლო აზნაურისა თუ აზნაურის-შვილის სამსახურის მსგავსი სამსახური გაეწია.

გლეხები (ბროსე ამ ტერმინს უახლოებს სომხ. „გრეჰ“, „გრეჰიკ“-ს), ვილანები, მიჯაჭვულნი იყვნენ მიწის სამუშაოზე, ამუშავებდნენ მიწას და სამაგჟეროს უხდიდნენ თავიანთ ბატონს (maître). თუ სახელმწიფოს გარკვეული სამსახურით ეწეოდნენ მათთვის „მუშაობას“ („კორვე“), უხდიდნენ გადასახადებსა და გამოსაღებებს. მათ შორის გამოსარჩევია „სახასონი“, ე. ი. სამეფონი, ფისკის კუთვნილნი, და კერძო მესაკუთრეებისანი (particuliers). მცხეთის კუთვნილნი იწოდებოდნენ „მცხეთის ყმა“-დ, ხოლო „მცხეთის შვილნი“ უნდა აღნიშნავდეს უფრო თავად-აზნაურს, რომელნიც დამოკიდებულნი იყვნენ ეკლესიაზე. ან გულისხმობს საერთოდ იმ ადამიანების მთელ მასას, რომელნიც უშუალოდ ემორჩილებოდნენ საეკლესიო ადმინისტრაციას.

ვისაც ჰქონდა ქონება, მამული, იწოდებოდა „მამულიანი“-ად, ხოლო ვისაც ასეთი არ მოეპოვებოდა — „ბოგანო“-დ. გლეხების გაცემაც შეიძლებოდა. გაყიდვაცა და დაგირავებაც. არის აგრეთვე მაგალითები, როცა თავისუფალი პირები აცხადებდნენ თავიანთ თავს ნებაყოფლობით ამა თუ იმ სენიორის მონებად, ყმებად (esclaves). გლეხთა გაცემა-ბოძება მთელი მათი ოჯახითა და ქონებით მეტად ხშირი ამბავია შეიძლებოდა აგრეთვე გლეხის განთავისუფლება, გაზატება. ხანდახან თავისუფლება ეძლეოდა მხოლოდ ბატონის სიკვდილის შემდგომი ხანისათვის. გარდა რომელიმე პირის ნებაყოფლობაზე დამოკიდებული განთავისუფლებისა, ლეკებში ტყვედ ყოფნაც იმათთვის, ვინც ტყვეობიდან თავის დაღწევას ახერხებდა, უპირატესი მიზეზი ხდებოდა განთავისუფლებისათვის. შემდეგ ბროსე დაწვრილებით ჩერდება შინაურსა და გარეულს ტყვეზე, ტყვის ყიდვაზე, ტყვით ხარკზე, ეკლესიის დამოკიდებულებაზე ამ მოვლენისადმი. დასასრულ, ავტორი კვლავ უბრუნდება სამი ხარისხის ვაჭართა და მოქალაქეთა და მათი სისხლის ფასის საკითხს (ვახტანგის სამართლის წიგნით) (§ 1, გვ. 79 — 84). მომდევნო პარაგრაფში, „მეფისათვის“, ქართული სამეფო ხელისუფლების ისტორიაზე მსჯელობის შემდეგ ბროსეს გამოაქვს შემდეგი საყურადღებო ზოგადი დასკვნა: „ყოველივე წინამორბედის მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საქართველოში, ისევე როგორც ევროპის ყველა ქვეყანაში, ვიდრე მე-19-ე საუკუნემდე, ფეოდალიზმი ყვაოდა ძველთაძველი დროიდან მოყოლებული, მართალია, არა ომის, დაპყრობის, უხეში ძალის უფლებით, არამედ როგორც ნაყოფი, დერივატი (dérivation) პატრიარქალური, პრიმიტიული, პირველყოფილი მდგომარეობისა, ბუნებრივი ოჯახის წყობილებისა, სოციალური აგრეგაციისა, შემდეგ — ნიჭისა და ჭკუის სხვადასხვაობისა და უთანასწორობისა; რომ შემდეგში სიტყვების გამო ცილობა აღარ იყოს, — ფეოდალიზმი მე მესმის როგორც ისეთი სოციალური მდგომარეობა, როცა მთელი მიწა, რომელიც ერის განსაზღვრულ მოდგმას უჭირავს, განხილულია (ხაზგასმულია ავტორის მიერ), როგორც კუთვნილება ერთი ოჯახისა, რომელიც ყველა სხვა ოჯახს პირველ ოჯახად მიჩნეული ჰყავს. იგი (პირველი ოჯახი) ამ მიწიდან უშუალოდ განაგებს ერთ ნაწილს. მიწის სხვა ნაწილები, გაბატონებული ოჯახის ფორმალური დათმობისა თუ აღიარებისა და მთელი ხალხის მდუმარე თანხმობის ძალით, იქცევა, თავის მხრივ, სხვა ბუნებითი დიდი ოჯახე-

ბის სამფლობელოდ (apanage), რომელნიც, ერთი მხრით, დაკავშირებულია არიან პირობადადებული სუბორდინაციით, უზედანთან, ხოლო, მეორე მხრით, გადასცემენ (déléguent) თავიანთ უფლებებს უქვედაესთ, ჰომაჟისა (ერთგულების ფიცისა) და დამოკიდებულების პირობით, და მათი საშუალებით, თანდათანობით (საფეხურიდან საფეხურამდე) ხელისუფლება ჩადის ქვევით და მან უნდა მოიცვას ხალხის მთელი მასა. უკანასკნელის ქვეშ უნდა ვიგულისხმოთ მდაბიოთაგან დაწინაურებული მემამულენი (rentiers parvenus), ყმობისაგან განთავისუფლებულნი, ვაჭრები, ხელოსნები და მიწისმოქმედნი და ყველა ფიზიკურად მომუშავე (hommes de main). მოკლედ, სუვერენის ოჯახი, ვასალოდ დიდი ოჯახები, მემკვიდრეობითი მთავრები და ერისთავები, შემდეგ, ამათი ვასალები, თავადები და აზნაურები და საკუთრივ ხალხი: აი, სრული სახე ქართული ფეოდალიზმისა, ისე როგორც მას გვიხატავს ძველი ქრონიკები და სიგელგუჯრები, ისევე როგორც სტრაბონი, რომელიც ქრისტიანული წელთაღრიცხვის პირველ წლებში ცხოვრობდა“ (§ 2, გვ. 85). ასეთივე ზოგადი ხასიათის შენიშვნები ბროსეს მოცემული აქვს სხვა პარაგრაფებშიც. მე-3 პარაგრაფში, მაგალითად, იგი ლაპარაკობს „ფეოდალური იერარქიის“ შესახებ საქართველოში (გვ. 90), მე-5 პარაგრაფში კი ის ეხება ფეოდალური ქონებისა და მფლობელობის საკითხებს. „ქართველ ფეოდალურ მესაკუთრეთა, ე. ი. თავადებისა და აზნაურების ქონება ნივთიერად მდგომარეობდა სხვადასხვა სივრცის მქონე მამულებში, რომელნიც შეიცავდნენ მთებს, ხეობებსა და ბარს, წყალსა და ტყეს. ნადირობის, თევზის ჭერისა და მინერალური სიმდიდრეების ექსპლოატაციის უფლებით: ამაში იყო, ასე ვთქვათ, მათი, როგორც ინდივიდებისა და როგორც ჰიერარქიის წევრთა, ძლიერების საფუძველი. მაგრამ ის, რაც აძლევდა ყოველსავე ამას თავის ღირებულებას, იყო მოსახლეობა, რომლის ბირთვი, თავდაპირველი დამკვიდრების უხსოვარი დროიდან აქ არსებული, იზრდებოდა ან შემცირდებოდა თანდათან განვითარებისა და დამცრობის საკუთარი კანონების თანახმად მშვიდობიანობისა და ზავის დროს, ნებაყოფლობითი ემიგრაციების წყალობით. ტყვეებისა და უცხოელების, და აგრეთვე. აღვნიშნოთ ესეც, ნაბობქებნი და ნაყიდი მონების კოლონიზაციის წყალობით. ამ მოსახლეობისათვის და მისი საშუალებით შენდებოდა რეზიდენცია, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია და მისი მონასტერი და გლეხების სადგომი ბინები“ (§ 5, გვ. 103). ერთ ადგილას კიდევ ბროსე შენიშნავს, რომ ფეოდალური საქართველოს ყველა წამყვანი ძალა (forces vives) შთანთქმული და თავმოყრილი იყო ამ სამ სიტყვაში: მეფე, დიდებულნი, სამღვდლოება. ასეთი იყო მიზეზი საქართველოს ძლიერებისა განსაზღვრულ ხანაში და მისი საბოლოო დასუსტებისა უფრო გვიან (§ 7, 114). განსაკუთრებით დაწვრილებით მსჯელობს ბროსე საქართველოს ეკლესიის ვითარებაზე, და ეს გარემოება განსაზღვრული იყო მისი უმთავრესი წყაროების ხასიათით, რომელთა შესახებაც ქვემოთ ვიტყვით. ბროსეს მტკიცებით, სამღვდლოება საქართველოშიც, ისევე როგორც ევროპის სხვა ქვეყნებში, შეადგენდა დამოუკიდებელსა და პრივილეგიურ კორპორაციას, საეკლესიო ერს პოლიტიკური და სამოქალაქო ერის გვერდით, საკუთარი კანონების თანახმად მოწყობილი აღნაგობითა და მართვა-გამგეობით, რომელიც მეორე მხრით, ქვეყნის ნივთიერ კეთილდღეობაზე სრულიად არ ზრუნავდა და ძალიან მცირედ უწყობდა ხელს წარმოებას, ხოლო რეგულარულად ხელს უწყობდა უზომო მოხმარებას

როგორც თითონ თავისთავად, ისე თავისი მოწყალების საქმითაც: კათალიკოსი, არქიეპისკოპოსები, მიტროპოლიტები, ეპისკოპოსები, არქიმანდრიტები, წინამძღვარნი, ბერნი და თეთრი სამღვდელთა შეადგენდნენ მთელს საეკლესიო ჰიერარქიას. კათალიკოსი ფორმალურად მიჩნეულია „ქვეყნის სულიერ მეფედ“, როგორც სიგელ-გუჯრებში, ისე კოდიკოს სხვადასხვა მუხლში...

ამრიგად, კათალიკოსი არ იყო წმინდა სულიერი სუვერენი. გარდა მისი სამღვდელოებისა და „საყდრისშვილებისა“ (ასე იწოდებოდა კათალიკოსის ხელისუფლებისაგან უშუალოდ დამოკიდებული ყველა მდგომარეობის პირი), იგი განაგებდა ვრცელ მამულებს, რომელნიც იძლეოდნენ ფულადსა და ნატურალურ შემოსავალს და, ჩვეულებრივად, არაფერს უხდიდნენ მეფეს ან დატვირთული იყვნენ მსუბუქი (სამეფო) გამოსაღებებით, როგორც იყო სათათრო გადასახადი და სალაშქრო და სანადირო სამსახური. გარდა ამისა, კათალიკოსს მოუდიოდა წილი განსაზღვრული საბაჟოებიდან და საფიჩხულეებიდან. მას ჰყავდა თავისი ლაშქარი, რომელიც ემორჩილებოდა მხოლოდ და მხოლოდ მის მიერ არჩეულ სარდალს (§ 6, 111—112). საერთოდ, მცხეთის საპატრიარქო ეკლესიასა და სხვა ეკლესიებსა და მონასტრებს, რომლებითაც მოფენილი იყო საქართველო. ჰქონდათ დიდი და მდიდარი მამულები (§ 7, 115—116).

თითონ თავიანთი პატივის მიხედვით, სამღვდელოების წევრები, მიემსგავსებოდნენ ფეოდალური ჰიერარქიის წევრებს. უმრავლეს შემთხვევაში კათალიკოსი და საეკლესიო დიდებულნი (dignitaires) გამოდიოდნენ სამეფო ოჯახიდან ან მსხვილი ფეოდალური საგვარეულოებიდან (§ 7, 114). მღვდლები (იგულისხმება დაბალი სამღვდელოება) შეიძლებოდა თავისუფალ მდგომარეობას მოკლებული ყოფილიყვნენ (§ 7, 115). მცხეთის ეკლესიის შვილთა ანუ ვასალთა შორის გლეხებს გარდა, ითვლებოდნენ თავადები და აზნაურები (იქვე). როგორ მოხდა, კითხულობს ბროსე, რომ სოფლები, აზნაურები და გლეხები და თვით მღვდლებიც-კი იქცნენ ეკლესიის საკუთრებად? წყალობის აქტები გვამცნობს, რომ ყოველი სოფელი თავისი მიწებითა და სარგებლობის უფლებებით, ყოველი ყმა, თავისი პირადი მამულით (bien), სახლითა და მოძრავი ქონებით ითვლებოდა იმ ეკლესიის მფლობელობაში, რომელზედაც ისინი მიწერილნი (assignés) იყვნენ; რომ ხსენებულ ეკლესიას შეეძლო მათი პყრობა, გაყიდვა, ხელახლა დათმობა სხვისთვის, გაცვლა, ერთი სიტყვით, მათი განკარგულება სუვერენულად. საერთოდ, საქართველოში საკუთრება როგორც კერძო, ისე სამეფო, შეიძლებოდა გაცემული ყოფილიყო გაყიდვისა და გაცვლის გზით, რაც დადასტურებულია სათანადო საბუთებით... ქალებს კი, არ ჰქონდათ საკუთრების გაყიდვის უფლება... ეკლესია, როგორც ამას ამტკიცებს მრავალრიცხოვანი სიგელები, იძენდა თავის მამულებს უფრო ხშირად წყალობის აქტების, გუჯრებისა და სიგლების მეშვეობით (§ 8, 126—127). გარდა თავისი საკუთრებისა, ეკლესია სარგებლობდა აგრეთვე განსაზღვრული თავისუფლებითა და სხვა შემოსავლით, რომლებიც აგრეთვე სიგელებით იყო გარკვეული. ძნელია იმის თქმა, რომ ეკლესიის საკუთრება მთლიანად განთავისუფლებული იყო გადასახადებისა და გამოსაღებისაგან მეფის სასარგებლოდ, ან იმის მტკიცება, რომ ეს „თავისუფლებანი“ შერბილებული იყო დადებითად რაიმე პირობით (§ 14, 149). რამდენიმე დოკუმენტის განხილვის შემდეგ ბროსე ასკვნის ამ საკითხის გამო, რომ თავისუფლებანი და შეუვალობანი ყოველგვარი პირობის გარეშეა ნაბო-

ძევი ეკლესიისათვის მე-14 საუკუნიდან დაწყებული, ვიდრე მე-18-მდე. მაინც არ არის იშვიათი, როცა წყალობის (აქტის) დასასრულს გვხვდება მწყალობელი მეფის პირობა, რომელიც მოითხოვს „ლაშქარ-ნადირობის“ სამსახურს, „მტრის დარაჯობას“, „სათათრო მალს, საურს“, „საყეენო საურს“, „ჩობანბეგის საყეენოს“ (§ 14, 151).

ბროსეს ზოგადი დაკვირვებებიდან ფეოდალური საქართველოს შესახებ და მისი ზოგადი მოსაზრებებიდან საყურადღებოა კიდევ მსჯელობა ფულადი ურთიერთობისა და ფულის ტრიალის შესახებ საქართველოში. ისეთ ქვეყანაში, ამბობს ბროსე, რომელიც გამდიდრებულია საგარეო ვაჭრობით, განვითარებული ინდუსტრიით, პროდუქტების მუდმივი შინაგანი გაცვლა-გამოცვლით, რაც ფულისხმობს ადვილ კომუნიკაციებს ფართო მასშტაბით, გადასახადს, ბუნებრივად იხდინა ფულად, რაც ყველასათვის მოხერხებული და სასიამოვნო საშუალებაა. იმიტომ რომ ანგარიშები ამ სახით მარტივია და საზოგადოებრივი შემოსავალიც გარანტირებულია ციფრების უცვლელით. განსხვავებულ პირობებში, პირადი მუშაობა და ნატურალური გამოსაღებები სცვლიან ფულს, ბუნებრივი შეფასების მიხედვით, რომელიც უფრო მოქნილია და ნაკლებ სასარგებლო დაინტერესებულ პირთათვის (§ 3, 86). განიხილავს რა ფულის ტრიალის ისტორიას საქართველოში, ბროსე ასკვნის, რომ ფული აქ იჭრებოდა ყველა ხანაში და, ცხადია, მას აქ უნდა ეთამაშა იგივე როლი, რაც ევროპასა და დანარჩენ აზიაში. მაგრამ შეუძლებელია ფულის სიუხვე ისეთს ხალხში, რომელიც მოკლებულია ინდუსტრიას, საგარეო ვაჭრობას, კომუნიკაციის ადვილ გზებს. მართალია, ოქრო და ძვირფასი ლითონები აქ (საქართველოში) მოიპოვებოდა მნიშვნელოვანი რაოდენობით აყვავებისა და დიდების განსაზღვრულ ხანებში, როგორც ამას ამტკიცებს მონასტრების მდიდარი ხატები, ძველი ბრწყინვალეების ნაშთები, მაგრამ, ჯერ-ერთი, ეს იყო სამღვდლოებისა და დიდებულების სიმდიდრე, ხოლო, შემდეგ, იგივე მიზეზი, რომელიც ამ სიმდიდრეს ქვეყანაში მოადინებდა, — ომი, — მრავალგზის აქრობდა მას. ქვეყნის მინერალური სიმდიდრეც უმნიშვნელო იყო. სხვა საკითხია, სუვერენის სასარგებლოდ გადასახადებს იხდიდნენ თუ არა ფულად? ბროსე ამ კითხვაზე უპასუხებს დადებითად, ყოველშემთხვევაში, მცირე ნაწილს მაინცაო. სამეგრელოში, აფხაზეთში და სხვა პატარა სამთავროებში, რომელთაც ძველი ორგანიზაციის მეტი ნაშთები შეინარჩუნეს, ნატურალური გამოსაღები და ბევარი შეადგენდა უმნიშვნელოვანეს ნაწილს სახელმწიფოს, ე. ი. ფეოდალური მეთაურის, და ფეოდალური პიერარქიის ყველა საფეხურის, შემოსავლისას (§ 3, 86—90). შემდეგ, ამ საკითხებთან დაკავშირებით, ბროსე დაწვრილებით განიხილავს ქართულ სასისხლო სიგელებს, მათი ავთენტიურობის საკითხის წარმოჩენით, სისხლის ფასისა და ფულადი საურის საკითხებს.

დაწვრილებითი მსჯელობა აქვს ბროსეს გამართული ფეოდალური საქართველოს სხვა მოვლენების შესახებ (საეკლესიო პრივილეგიები და უფლებები, სამოქალაქო სამართალი, ფეოდალური, საეკლესიო და საერო გამოსაღებები და გადასახადები, ფულის სახელები და ფასი, სისხლის ფასი, მოხელეები და მრავალი სხვა), მაგრამ ამაზე ჩვენ უადგილობის გამო, აქ ვერ შევჩერდებით.

თავისი ნარკვევის ღირებულების შესახებ ბროსე ძალიან თავმდაბალი წარმოდგენისა იყო. ამავე ნარკვევის მრავალ ადგილას (გვ. 79, 85, 103, 149) იგი აცხადებს, რომ მას არ წარმოუდგენია საქართველოს სოციალური ორგანიზაციის სრული სურათი, რომ ეს თემა მეტად სერიოზული საგანია და რომ მისი სათანადოდ შესრულებისათვის მას მასალა აკლია. ამის გამო მისი ნარკვევი მხოლოდ „მარტივი ესკიზია“. აღსანიშნავია, რომ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას თავის გამოკვლევის წყაროთა შორის ბროსე ანიჭებდა სიგელ-გუჯრებს და მეტწილ შემთხვევაში დასკვნებიც მას ამ დოკუმენტურ მასალაზე აქვს დამყარებული. ბროსეს გამოუყენებია ტფილისის სინოდალური კონტორის ორი კრებული, რომელნიც შეიცავენ მცხეთის საბუთების პირებს, აგრეთვე სხვა საბუთები, ქართული ისტორიული თხზულებები და ქართული სამართლის წიგნები. საბუთები მას მოჰყავს თარგმანში ზოგჯერ მთლიანად. ზოგჯერ ექსცერპტების სახით. არა ერთგზის ბროსე ეხება მის მიერ გამოყენებული წყაროებისა და ცალკე ისტორიული ცნობების კრიტიკის საკითხებს და აქაც საგულისხმო დაკვირვებებს იძლევა.

ბროსეს ცდის მნიშვნელობა მისმა მომდევნო ქართულმა ისტორიოგრაფიამ ვერ დააფასა და ვერც გამოიყენა ამ ცდაში მოცემული დებულებები. ნამდვილად კი ეს ცდა ჭეშმარიტად შესანიშნავია და შთამომავლობის მადლიერების ღირსი. მიუხედავად ბროსეს მრავალი შეცდომებისა, მიუხედავად მისი გაუმართლებელი ისტორიული პერსპექტივისა, მიუხედავად იმისა, რომ ფეოდალური წყობილების არსება ბროსემაც ვერ გაიგო (და ეს არც გასაკვირველია), — ბროსემ პირველმა წამოაყენა ისეთი დებულებები, რომლებიც ურყევად დარჩება საქართველოს ისტორიის მეცნიერებაში. მთავარია ამ დებულებათაგან ის, რომ ძველი საქართველოს სოციალური წყობილება ფეოდალიზმის წარმოგვიდგენს და რომ ამ მხრივ საქართველო მიემსგავსება ევროპის სხვა ქვეყნებს, ვიდრე მე-19 საუკუნემდე. საყურადღებოა განმარტება ფეოდალიზმის ცნებისა და საქართველოს ფეოდალური საზოგადოებისა და სახელმწიფოს აღწერილობა, ბროსეს მიერ შესრულებული. ძირითადად სამართლიანია და ახალი ბროსეს მიერ მოცემული განმარტება ტერმინებისა „აზნაურიშვილი“, „თავადიშვილი“, „საყდრის შვილი“, „მცხეთისშვილი“ (ორი უკანასკნელი ცნების გამო ბროსე ირყევა მართებულსა და მიახლოებითს განმარტებას შორის). ძირითადად სწორია წარმოდგენა ქართველი გლეხობის შემადგენლობისა და მდგომარეობის შესახებ. ამ მხრივ, ჩვენ ვნახავთ, რამდენად ჩამორჩებოდა ბროსეს ზოგი ქართველი ისტორიკოსი ჯერ კიდევ მე-20 საუკუნის დამდეგს. საყურადღებოა ბროსეს მიერ მოცემული გარჩევა მსახურსა, მონასა და ყმას შორის; უკანასკნელი ტერმინი მისთვის, ჩანს, მხოლოდ ყმა-გლეხის გაგებას ატარებს. მახვილგონიერად არის შენიშნული ჰიერარქიული ურთიერთობა საერო და საეკლესიო ფეოდალურ სფეროებში.

თავის დროისათვის ძალიან ღრმად ბროსეს დებულება ფეოდალთა საზოგადოებრივი ძლიერების საფუძვლის — მემამულეობისა და ყმათამფლობელობის შესახებ, მწარმოებელი კლასის როლის შესახებ ძველი საქართველოს საზოგადოებრივი დოვლათის შექმნის საქმეში.

მახვილგონიერია და გაბედული ბროსეს დაკვირვებანი საქართველოს ეკლესიის მდგომარეობისა და როლის შესახებ საზოგადოებაში. ამ საკითხთან და

კავშირებით ბროსემ პირველმა მიაქცია ყურადღება შეუვალობის ინსტიტუტს ძველ საქართველოში და ტერმინოლოგიურად მაინც ევროპის იმუნიტეტს დაუახლოვა. ჭკვიანურია მსჯელობა ფულადი ურთიერთობისა, ნატურალური მეურნეობისა და მათი ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ და სხვა.

ამ საკითხებთან დაკავშირებით საინტერესო იქნებოდა იმის გარკვევა, თუ რა გავლენა განიცადა ბროსემ თავისი დროის განვითარებული საისტორიო მწერლობის (ტოკვილი, გიზო, ოგ. ტიერი და სხვ.) მხრივ, მაგრამ ეს ჩვენი თემის ფარგლებს სცილდება.

ჩვენ აქ ზედმეტად მიგვაჩნია ბროსეს მცდარი შეხედულებების კრიტიკაზე შეჩერება. მათი ხასიათი, ისევე როგორც სხვა ჩვენ მიერ განხილული მკვლევარების უმართებულო მოსაზრებათა ბუნება, თავისთავად გაირკვევა, როცა ჩვენ საკუთარს პოზიტიურ შეხედულებებს დავალაგებთ. აქ მხოლოდ იმას შევნიშნავთ, რომ საკუთრივ „პატრონუმობისა“ და „ბატონუმობის“ ხსენებას ბროსეს ნარკვევში ჩვენ ვერ ვხვდებით და არც ჩანს, რომ მას ჰქონდა ნათელი წარმოდგენა ამ ინსტიტუტების ურთიერთობის შესახებ, მათს სოციალურ არსზე რომ არ ვილაპარაკოთ.

მე-19 საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში, ფართოდ გაიშალა საქართველოს ისტორიის კვლევა-ძიება თვით საქართველოში. ამ საქმემ, რომელსაც ხელი მოჰკიდეს ბურჟუაზიული ევროპის, კერძოდ რუსეთის, მეცნიერებაზე აღზრდილმა პირებმა, ბუნებრივად სპეციფიკური მიმართულება მიიღო — ასე ვთქვათ, არქეოგრაფიულ-არქეოლოგიური. საქართველოს ისტორიის წყაროთა წრის მაქსიმალური გაფართოება, ამ წყაროების შეძლებისდაგვარად მოგროვება ცენტრალურ პუნქტებში, მათი დაცვა, აღწერა და გამოქვეყნება, ასეთი იყო მთავარი ამოცანა. ამ მხრივ, მე-19 საუკუნის ქართულმა ისტორიოგრაფიამ დიდი საზოგადოებრივ-მეცნიერული დვაწლით შეიმკო თავისი თავი, მაგრამ ამასთან ერთად წარმოებდა მუშაობა ეროვნული წარსულის სურათის აღსადგენადაც. ამ სფეროში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დიმიტრი ბაქრაძის საქმიანობას. ბაქრაძის „ისტორია საქართველოსი“ (ტფ. 1889), უეჭველია, თვალსაჩინო ეტაპს წარმოადგენს ჩვენი მეცნიერების განვითარებაში. სამწუხაროდ, ავტორმა თავისი შრომის მოყვანა მხოლოდ მე-10 საუკუნემდე მოასწრო. კერძოდ, არ დასცალდა ბაქრაძის ხსენებული წიგნის XVI და XVII კარების დაწერა თემაზე: „საქართველოს სურათი: გეოგრაფიული, პოლიტიკური და სოციალური დროთა მსვლელობაში ვიდრე X საუკუნის ბოლომდე“. ამ კარების „პროგრამა“ კი ავტორმა ჯერ კიდევ 1888 წელს გამოაქვეყნა „ივერიაში“. თუმცა „პროგრამა“ სათაურების ფორმითაა შედგენილი, მაგრამ ავტორის შეხედულებები მეტნაკლებად გამოსჭვივის ცალკე პარაგრაფებში. მაგ., მე-2 პარაგრაფში, რომლის სათაურია „უმაღლესი გამგეობა“, ვკითხულობთ: „მამასახლისი, შემდეგ მეფე... ხელმწიფობა. მემკვიდრე. უფლისწულნი. ტაძრეულნი. სეფეწულნი მეფისანი. სეფე-ქალნი დედოფლისანი. სამეფო საგანძურნი“... მე-3 პარაგრაფში, — „უმაღლესი ხელისუფლება“: „ხელისუფალთა სახელწოდებანი, ქართულნი და უცხოელთაგან შეთვისებულნი. კათალიკოზი. სამღვდელო-იერარხიული რიგი“... განსაკუთრებით საინტერესოა

ჩვენთვის მე-4 პარაგრაფი, რომლის სათაურია „მაღალი და დაბალი წოდება“ და რომელშიაც ვკითხულობთ: „დიდებულნი. აზნაურნი. გლეხნი. იმათი ურთიერთი დამოკიდებულება. ბატონ-ჟიმობა. ხასიათი ბატონ-ჟიმობისა. მონაობა“ (იხ. ..ისტორია საქართველოსი“, გვ. VI). აქ ჩვენთვის ძალიან საყურადღებო ხდება ეს ამბავი, რომ ბაქრაძე ჯერ კიდევ მე-10 საუკუნის მეორე ნახევრამდე ხედავდა საქართველოში ბატონჟიმური ურთიერთობის ფაქტებს და ბატონჟიმობას მონობისაგან, უფრო ზუსტად, მონათმფლობელური ურთიერთობისაგან ასხვავებდა. საინტერესოა ისიც, რომ თვით ბაქრაძის განმარტებით, მას ამ თავის დაწერა დაუგვიანდა სათანადო მასალის ნაკლებობის მიზეზით. „ამ პროგრამის შესრულება ჩვენ ვერ შევძლეთ, რადგანაც ზოგიერთმა იმის საგნებმა ცნობების შემოკრება მოითხოვა ისე წიგნებიდან არა, როგორც ადგილობრივ ჩვენს მხარის სხვადასხვა კუთხეებიდან“. ეს ყოფილა ისეთი მასალა, რომელიც წარსულ წლებში იბეჭდებოდა „ივერიაში“ ფშავ-ხევსურ-სვანთა ცხოვრებიდან. საჭიროა ასეთი მასალა ყველა კუთხიდან შეგროვდესო (იქვე, გვ. V). მაშასადამე, ბაქრაძეს საჭიროდ მიაჩნდა ეთნოგრაფიული მასალის გამოყენება სოციალური გადმონაშთების სფეროდან განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა. ბაქრაძე აგრეთვე დოკუმენტურ მასალასაც (სიგელ-გუჯრებს). უფრო ადრე ამის შესახებ ის წერდა: „შეიძლება სავსებით დარწმუნებული ვიყოთ, რომ როცა შეგროვებული იქნება და მკაცრი ანალიზის ქვეშ გატარებული აღმ. და დას. საქართველოს ყველა ძველი საეკლესიო და საერო აქტი, მოღწეულნი ჩვენ დრომდე წარმოუდგენელი სიმრავლით, მაშინ ჩვენს განკარგულებაში იქნება უხვი მასალა საქართველოს ყველაზე სარწმუნო და დამახასიათებელი ისტორიის შესადგენად.“¹ ამგვარი მასალის შესაგროვებლად თვით ბაქრაძემ ბევრი გააკეთა (იხ. თუნდაც მისი აქ დასახელებული „მოგზაურობა“).

ბაქრაძის „ისტორიის“ გამოსვლის მეორე წელს გამოქვეყნდა აღ. ხახანაშვილის უკვე სპეციალური ნარკვევი „ბატონ-ჟიმობა საქართველოში რუსეთთან შეერთებამდის... ისტორიული გამოკვლევა“ (ტფ. 1890 წ.). ხახანაშვილი, როგორც ცნობილია, ლიტერატურის ისტორიკოსი იყო, და შესაძლოა სწორედ თავისი საგნის ინტერესებმა მიიყვანა იგი ამ წმინდა ისტორიულ პრობლეამდე. ავტორი თვით „ჰგრძნობს, რომ გამოკვლევა მისი ბატონ-ჟიმობის შესახებ სუსტი და დაუმთავრებელია“, მაგრამ თავისი წერილების ცალკე წიგნად გამოქვეყნებით მას უნდა კრიტიკის მითითებები მიიღოს. აღსანიშნავია, რომ თავისი ნაშრომის წერას ხახანაშვილი სპეციალური მომზადებით შესდგომა. ასე, მას დამუშავებული ჰქონია მ. კოვალევსკის, პ. ვინოგრადოვის, კურციუსის, მენის, ფიუსტელ დე-კულანჟის, კლიუჩევსკის, გიზოს, ტოკვილის, როდბერტუსის, ტენის, ლეონტოვიჩის, კარეევს, ჩიჩერინის, სემევესკის, სკაბალანოვიჩის და სხვათა ცნობილი სპეციალური გამოკვლევები. თავის საგანსაც ხახანაშვილი ისტორიულ-მედარებითი თვალსაზრისით განიხილავს. კერძოდ, ქართული ფეოდალიზმის დაწესებულებებს იგი ადარებს ძველი რომის, საბერძნეთის, დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის სათანადო ინსტიტუტებს. ჩვენ აქ სრულებით არ შევეხებით იმას, თუ რა სთქვა ხახანაშვილმა საკუთრივ ბატონჟიმობის შესახებ, რომედსაც იგი უპირატესად გვიანდელი საუკუნეების მასა-

¹ Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб., 1878 г., гл. 268.

ლაზე სწავლობს. ჩვენ შევეხებით მხოლოდ მის ზოგად მოსაზრებებს. მიხვედეს ან არ აბზაცში ავტორი წერს: „ბატონ-ყმობას საქართველოში ჰქონდა ბევრი საერთო მხარე ამგვარსავე წყობილებასთან ევროპასა და რუსეთში. ფეოდალობასავით იგი არ არის საკუთრება გერმანელ და რომაელ ერებისა, არამედ იგია მსოფლიო ზმბავი, რომლის კერძო განსხვავებანი დამოკიდებულნი არიან ერის ხასიათზედ და იმის ისტორიულ განვითარების სვე-ბედზედ. ჩვენს ყურადღებას მივაქცევთ როგორც ერთნაირს შედეგს, აგრეთვე განმასხვავებელ ელემენტებსაც, რომელიც ჩვენებურმა ბატონ-ყმობამ შეიხორცა, გამოიხატა ჩვენს მეფეთა კანონებში და განხორციელდა ცხოვრებაში“ (იქვე, 5). აქ, თითქოს, ისე გამოდის, რომ ავტორი ასხვავებს ბატონყმობისაგან „ფეოდალობას“ ანუ ფეოდალიზმს და ამ უკანასკნელს მხოლოდ გერმანულ და რომანულ მოდგმის ტომთა საკუთრებად სთვლის. მაგრამ ხახანაშვილის შემდგომი მსჯელობიდან ჩანს (თუმცა ეს შეხედულება ნარკვევში მკაფიოდ გამოთქმული არ არის), რომ ხახანაშვილი იგივეობის ნიშანს სვამდა საერთოდ ფეოდალიზმსა და, კერძოდ, ბატონყმობას შორის¹. შემდეგ ავტორი გადმოგვცემს თავის ზოგადს შეხედულებას „ბატონყმობაზე“: „ბატონ-ყმობა ყველგან და ყოველთვის იყო პირველად აშენებული მამულის მფლობელობის ნიადაგზედ. მას ედო სარჩულად ეკონომიური დამოკიდებულება მამულის პატრონთა და მის მკეთებელთა შორის, იგი აშენდა პირველად მატერიალურს უფლებაზედ და მხოლოდ შემდეგ ჩვეულებით მიღებული დედა-აზრნი განმტკიცებულ იქმნენ იურიდიულის სანქციით. ამ საფუძველზედ დაიბადნენ კოლონატი რომის იმპერიაში, ვასალიტეტი საშუალო საუკუნეებში და ბატონ-ყმობა რუსეთში. ჩვენშიაც ბატონ-ყმობას ჰქონდა იგივე დასაწყისი, დამყარებული მამულის მფლობელობაზედ. თუ ახლო დავაკვირდებით ბატონ-ყმობას, მასში აღმოვაჩინთ, გარდა ამ ეკონომიურის საფუძვლისა, პოლიტიკურს მიზეზსაც, რომელიც გახდა აგრეთვე ბატონ-ყმობის შემოქმედ ძალად. ძველის დროებისაგან დარჩენილ ჩვეულების გამო ომში ძლეული მძლეველის მონად, ყმად გახდებოდა ხილმე... იგი (ძლეული) გათანასწორებული იყო ხართანა და ცხენთან... ეს კაცის დამამცირებელი ჩვეულება — ტყვის მონად წაყვანა — ჩვენში ამ საუკუნის დასაწყისამდე ძალიან იყო გავრცელებული. ძველს ბერძნებთან ჩვენი წინაპარნი სხვათა შორის ამ ცოცხალის საქონლითაც აღებ-მიცემობდნენ. ბრძოლაში დარჩენილ დავლასა და ტყვეს სახელმწიფო ჰყოფდა თავის და კერძო პატრონთა შორის... პატრონი ნაბოძებ ტყვეს ჰხმარობდა სახლში და ჰხდიდა აღებ-მიცემობის საგნად, როცა იგი აღარ აძლევდა იმედს გამოსარჩომ სამსახურისას... აქედან წარმოსდგა მეორე სათავე მონობისა, სყიდვა-გასყიდვა ტყვედ აყვანილის კაცისა. ჩვენში ნასყიდი მონა უკეთესს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე ტყვე: ტყვე, ამბობს ვახტანგ მეფე, „სყიდულზე უფრო ყმა არის“

¹ ეს ჩანს, კერძოდ, ისეთი შემთხვევებიდან, როცა ხახანაშვილი ადარებს ქართული ბატონყმობის დაწესებულებებს დას. ევროპისას. მაგ., გვ. 120, ავტორი ამბობს: „თავის ნებით ყმად შესვლა იშვიათი არ არის ევროპაშიაც! იგი წოდებულია პრეკარად და კომენდაციად. პრეკარი ერქვა გადაცემას მამულისა და თავის თავისას ეკლესიისათვის, როგორც ჩვენში იყო, და კომენდაცია შესვლას შეძლებულის მებატონის მფარველობის ქვეშ“. საინტერესოა აგრეთვე ავტორის მოსაზრება: „ეს ქონებრივი და პიროვნული უფლება გვაძლევს საბუთს შევადაროთ ჩვენი გლეხი არა რუსების ყმას, არამედ გერმანელთა ნახევარ თავისუფალ ლიტებსა, ლაცებსა და ალდიებს.“ და სხვ. 123.

(ვახ. კანონები, § 254), მაგრამ რა განსხვავება იყო მათ შორის, ამისა ცნობა არ მოიპოვება. მესამეს სათავეს ბატონჟიმობისას წარმოადგენენ თავისუფლად შესულნი პატრონის მფარველობის ქვეშ: ესენი იყვნენ უცხო ტომთა ჩამომავალნი, ან სხვა მხრიდგან მოსულნი უმამულონი, როგორც რომაელთა კლიენტები, რომელნიც არსებობისათვის გაცხარებულს ბრძოლაში ეძებდნენ პატრონსა და მფარველს. თუ, ერთის მხრით, პოლიტიკური ღელვა ატანდა ძალას უცხო კაცს შესულიყო ძლიერის კაცის მფარველობის ქვეშ, მეორე მხრით, ეკონომიური ხელმოკლეობა, უმამულობა ხდიდა იმას მიწისმფლობელის ყმად. აქედგან მიწათმფლობელი იყო ბატონიცა და პატრონიც უთვისტომო, უმამულო, გადმოვარდნილის გლეხისა, რომელიც ბატონის მიწის შემმუშავებელისაგან ბოლოს ყმადაც გადიქცა. ერთი სიტყვით, ეკონომიურმა მდგომარეობამ გახდა თავისუფალი კაცი ყმად. აგრეთვე ტყვის ყმად გადაქცევაში ამ ეკონომიურს საფუძველს უპირატესობა ეძლევა პოლიტიკურ მიზეზთან შედარებით: ტყვე გახდა მონად და ყმად იმიტომ. რომ იმისი ძალ-ღონე გამოსადეგი იყო პატრონისთვის მიწის შესამუშავებლად, სახლში მოსახმარისად, და არა უსარგებლო საგანს წარმოადგენდა აღებ-მიცემობისათვის. ჩვენ არა ვართ იმ აზრისა, რომ ყველა ისტორიული ამბავი და მოვლენა ავხსნათ ეკონომიურს ნიადაგზედ დაბადებულ მიზეზით. ჩვენ ვამბობთ, რომ ამ საბუთს დიდი ძალა ჰქონდა ბატონ-ყმობის სათავეში და განვითარებაში; ამასთანავე, ვალიარებთ, რომ იმისი გაძლიერება იყო შედეგი მთავრობის განკარგულებისა, ხელმწიფის სურვილისა: ბოძება მამულისა გლეხებითურთ ეკლესია-მონასტრებისათვის, ბატონ-პატრონებისათვის გახდა უაღრეს საგძლად ბატონ-ყმობის მსვლელობაში. შემდეგ პოლიტიკური და ეკონომიური გარემოებანი მხარდამხარ ჰმოქმედობდნენ ამ წეს-წყობილების გასამტკიცებლად“ (იქვე, 5—9).

შემდეგ ხახანაშვილი ბატონ-ყმობის ეკონომიური საფუძვლის, მემამულეობის შესახებ ლაპარაკობს: „ბატონების უძრავს ქონებას შეადგენდა, გარდა მამულისა (მამეული, დედეული, საგვარეულო მიწა-წყალი), მეფის ნაწყალობები, „ნაბოძები“. უკანასკნელი შეადგენდა არა სრულს საკუთრებას პატრონებისას, არამედ დროებითს სასარგებლოს, ჯილდოს სამხედრო ანუ სამოქალაქო მოღვაწეობისათვის, მეფისა და ტახტის ერთგულებისათვის... მეფე აძლევდა მამულს მეფის შვილებს საუფლისწულოს (удел), თავადაზნაურებს. მოქალაქეებს და ეკლესია-მონასტრებს სულის მოსახაენებლად... მეფის შვილები (ბატონიშვილები) თავის მხრივ, აძლევდნენ მამულს საუფლისწულოდამ... ბატონებიც ასახლებდნენ გლეხებს ბოძებულს მამულზე. უქალღეს პატრონად ბოძებულის მამულისა ითვლებოდა ჯერ მეფე-ბატონი, მერე ბატონ-პატრონი და შემდეგ დროებითის სარგებლობის უფლება რჩებოდა მის შემმუშავებელს. „ნაბოძების“ გადაცემა დროებითს პატრონს არ შეეძლო... როგორც ვასალი თავის სიუზერენის დაუკითხავად ვერ განაგებდა მამულს, აგრეთვე ჩვენშიაც ამგვარსავე წესსა და ჩვეულებას მისდევდნენ, ვასალს ჰქონდა *dominium utile*, სიუზერენს — *dominium directum* (იქვე, 9—11), სამამულო დამოკიდებულებას თან სდევდა განსაზღვრული სახის პირადი დამოკიდებულება: „როგორც დასავლეთს ევროპაში კონტრაგენტებს — მფლობელისა და იმის შემმუშავებლის — გამოცვლით საჭირო იყო ხელწერილას განმეორება ინვესტიტიურით და პომა-

ეთ, აგრეთვე ჩვენშიაც ახალს მფლობელს მიეცემოდა განახლებული სიგელი და გუჯარი მამულის ხმარებისათვის. განმეორების განსამტკიცებლად დროებითი მფლობელი აძლევდა ბატონს რაიმე სასყიდელს (გურიაში 500 მარჩილს) და წინათ ბოძებული მამული უკან უბრუნდებოდა. ყმა (ვასალი) აძლევდა პირობას ერთგულის სამსახურისას. მეფის უფლება ბატონზედ და ამ უკანასკნელისა მამულის დროებითს მფლობელობაზედ იქიდამა ჩანს კიდევ, რომ „ამოვარდნილი“ (ВЫМОРОЩЕНЕ) მამული უბრუნდებოდა ან მეფეს, ან ბატონს, ან ეკლესიას, ერთის სიტყვით, მას, რომლისგანაც მიღებული ჰქონდა მიწა-წყალი. მეფე და ბატონი ამ ამოწყვეტილის მამულს არიგებდნენ სურვილისამებრ. მაშასადამე, მეფე ბატონს, ბატონი მიწის შემმუშავეებელთ უყურებდნენ, როგორც დროებითს მფლობელებს¹. სიგელისა და გუჯარის განახლება, სასყიდლის მიცემა ხელწერილის განმეორებაში ცხადად ამტკიცებს ამგვარს ხასიათს მიწის მფლობელობისას. მამული (მემამულე) უდრის რუსების „ВОТЧИНА“-ს, „ნაბოძეზი“, — „ПОЖАЛОВАННОЕ ПОМЕСТЬЕ“-ს. „ნაბოძები“ რუსეთშიაცა და ჩვენშიაც ეძლეოდათ იმ პირობით, რომ სამხედრო და სამოქალაქო მოვალეობა, საზღვრების გამაგრება მიეღოთ თავისთავზედ ამ „ნაბოძებით“ გაბედნიერებულთ. რასაკვირველია, „ნაბოძები“ ამ შემთხვევაში გადადიოდა შთამომავლობაზედ მხოლოდ მაშინ, როცა მამრობითი მემკვიდრე რჩებოდა. დედაკაცს არ შეეძლო შეესრულებინა ის უპირატესი მოვალეობა, რომელიც დაკავშირებულია ლაშქარ-ომიანობასთან. ამიტომაც პირველად ჩვენშიც და რუსეთშიც მდებრობითი სქესი მოკლებული იყო უფლებას დამკვიდრებულაყო „ნაბოძებს“ მამულში... პოლიტიკურმა გარემოებამ, ეკონომიურმა მოთხოვნილებამ, კაცობრიულმა გრძობამ ამ ჩვეულებას მოუღო ბოლო, მამული და ნაბოძები (ВОТЧИНА და ПОМЕСТЬЕ) გააერთა და ორივე გახდა ბატონის საშვილიშვილო, სამკვიდრო ქონებად. ნაბოძებისა და მამულის გაცემის უფლება თანასწორად მიეცა ბატონს, იგი გახდა „ნაბოძების“ პატრონისაგან მამულის ბატონად. მამულზედ, ნაბოძებზედ დასახლებული იყო ნასყიდი ანუ ვალ-გადაუხდელად დარჩენილი გლეხი, სახასო ანუ ნაბოძები გლეხი და ყმა. სხვის მამულზედ მოსახლ-კარე გლეხები განიყოფებოდნენ სამ სახედ, ანუ კლასად: სახელმწიფო, ანუ სახასო, საბატონო ანუ საპატრონო, საეკლესიო ანუ სამონასტრო. გლეხებში განირჩეოდნენ მსახური, ნასყიდი, ნაბოძები, ვალ-გადაუხდელი, თავის ნებით შესული და რთული ტიპის ყმა“... (იქვე, 11—14). როგორც ვხედავთ, ხახანაშვილი ნაწილობრივ იმეორებს ბროსეს მიერ უკვე გამოთქმულ აზრებს, ნაწილობრივ მას ახალი საყურადღებო მოსაზრებებიც შემოაქვს, რომლებსაც იგი ქართული ძეგლების ცნობებზედაც ამყარებს. მკითხველს მაინც ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ავტორის ზოგადი შეხედულებანი შეთვისებულია და რომ ქართულ მასალას მის ხელში ზოგჯერ მხოლოდ საილუსტრაციო როლიღა რჩებოდა. რომ ქართული წყაროები ხახანაშვილს არ ჰქონდა სათანადო სისრულით დამუშავებული, ე^წ ჩანს მისი ისეთი დებულებებიდან, როგორიცაა, მაგ., შემდგომი:... „ძველმა ჩვენმა კანონებმა მეფე გიორგისამ არ იცის ის წყობილება, რომელსაც ბატონ-ყმობა ჰქვია. აღბუღამ იცის ვალის აძლები და არა ის ყმობა, რომელსაც ვიცნობთ ვახტანგის ბერძენთა კანონებით... აღბუღას კანონმდებლობა არ

¹ შეადრ. იქვე, გვ. 100.

არჩევს ჯერ კიდევ ყმათა შორის ნაბოძებს, ნასყიდს და თავის ნებით შექმნილად იმის დროს არ არის ის ყმობა, რომლის კვალს ვპოულობთ ვახტანგის კანონებში. აღბუღამ იცის მხოლოდ დროებითი მოვალე, რომელსაც შეუძლიან გადასწყვიტოს ვალი და განთავისუფლდეს“... (იქვე, 26—29). უფრო ადრე ავტორი წერს: „აღბუღამ მხოლოდ იმში იცის დარჩენილი ტყვე. მაგრამ იმის მდგომარეობაზედ არას გვაუწყებს“ (იქვე, 17). რომ ყმა-გლეხის მდგომარეობა ვახტანგის დროს სხვაგვარი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მე-13—მე-14 სს. ეს ექვს არ იწვევს. რა თქმა უნდა. მაგრამ სრული შეცდომაა თითქოს ბექა-აღბუღას სამართალი მხოლოდ „დროებით მოვალეს“ ან ტყვეს იცნობდეს. ავტორისათვის გაუგებარი დარჩენილა აგრეთვე გიორგისეული „ძეგლისდების“ სპეციალური დანიშნულება და ხასიათი. მიუხედავად ასეთი ნაკლისა, ხახანაშვილის ნაშრომი სასარგებლო შენაძენი იყო ღარიბი ქართული საისტორიო მწერლობისათვის.

ჩვენ აქ ველარ შევჩერდებით ხახანაშვილის ზოგ სხვა საყურადღებო მოსაზრებებზე. მაგ., ქართველი ბატონის იურისდიქციის ფარგლების შესახებ¹. რაც შეეხება საკუთრივ „პატრონჟიმობას“ ან მის დამოკიდებულებას „ბატონჟიმობისადმი“. ამის შესახებ ხახანაშვილს არაფერი აქვს ნათქვამი, თუმცა აქა-იქ მსჯელობს „ბატონისა“ და „პატრონის“ სხვაობის შესახებ. მაგ.: „ბატონს (იგულისხმება „ქართველ ბატონს“, ს. ჯ.) არა ჰქონდა უფლება, წინააღმდეგ რუსთა მებატონეთა, ყმის სისხლის დასჯისა, იგი იყო მხოლოდ „მფარველი და პატრონი“. თავის ნებით ყმად შესული იმ პირობით მიდის ბატონთან რომ დაიფაროს იგი და ეყოს პატრონად“, გვ. 122. ან: „ყმები ჰყავდათ როგორც კერძო ბატონებს, აგრეთვე თვით მეფეს (სახასო ყმანი) და ეკლესია-მონასტრებს. ხშირად ყმანი ბატონისა და მეფის განურჩევლად იხმარებიან, რადგანაც მეფეც თავისთავს ყმის შესახებ „ბატონს“ უწოდებს. აქედამ წარმოსდგა გამოურკვეველობა, როდის არის ლაპარაკი მეფეზედ და როდის კერძო ბატონზედ“ და სხვა (53—54).

აღ. ხახანაშვილის იმ ქართველ თანამედროვეთაგან, რომელნიც საქართველოს ძველს სოციალურ წყობილებას იკვლევდნენ, განსაკუთრებული ნიჭითა და დაკვირვების უნარით გამოირჩეოდა ნ. ურბნელი (ხიზანაშვილი), რომლის ყურადღება უმთავრესად სამართლის საკითხებისადმი იყო მიპყრობილი. მის მონოგრაფიებს, კერძოდ, ქართული სამართლის წიგნების შესახებ დღესაც არა

¹ ავტორის აზრით, რომელიც მას ვახტანგის სამართლის წიგნზე დაუყარებია, „ნაბოძებისა და თავისუფალ ყმის პატრონისაგან მიწისმფლობელი გახდა ბატონად: იმას მიეცა ნება დატუქსვის და დასჯისა; იგი იცნეს მსაჯულად გაყრასა და უთანხმოების დროს ყმათა შორის“, 34—35; მაგრამ „ბატონსაც, — ბრძანებს ვახტანგის წიგნი, — დაადებინოს, რომ უხელმწიფოდ ვერც მოკლას, ვერც გაახეიბროს“, გვ. 37. სხვაგანაც ავტორი ამბობს: „მას შემდეგ, რაც ბატონჟიმობამ მიიღო სახელმწიფო ხასიათი („დავთარში“ ჩაიწერა), ბატონი მეფის მოხელე გახდა, ბატონის უფლება გაორკეცდა და შესდგა ორის ელემენტისაგან — ეკონომიურისა და პოლიტიკურის ხელმწიფობისა: როგორც მამულის მფლობელი, იგი სარგებლობს ყმის შრომითა და სამსახურით; როგორც სახელმწიფოს აგენტი, აბჟობს ყმათა საქმეს, ყურს უგდებს იმის ობლებს და პასუხისმგებელია ყმებისა მთავრობის წინაშე“, გვ. 71. მაგრამ „სისხლის სამართალი ჩვენში ბატონებს, წინააღმდეგ, რუსეთისა არ მიეცათ“, გვ. 74. „ჩვენში ყმა არ არის“ „res“ მხოლოდ სულიერი დასასჯელი, იგი არის სუბიექტი საკუთარს უფლებით. თვით ბატონმა უნდა მისცეს სისხლი ყმას, როცა დასჯის, და უნდა ზღოს სისხლი, ვერა (Wergeld). იმის ოჯახის სასარგებლოდ, თუ ბატონისაგან მოკლულ იქმნა“, 75.

აქვთ დაკარგული თავისი მნიშვნელობა, როგორც ეს აკად. ივანე ჯავახიშვილმაც აღნიშნა. ურბნელის შეხედულებათა გამოსამქლავნებლად ჩვენ აქ მივმართავთ მხოლოდ ერთს (და ყველაზე დიდს) მის მონოგრაფიას „ათაბაგნი ბექა და აღბულა და მათი სამართალი“, ტფ. 1892 წ. ეს კერძოდ მოხერხებული იქნება იმიტომაც, რომ შეიძლება დავუპირისპიროთ ურბნელის შეხედულებები ხახანაშვილისას, რომელმაც, როგორც ვნახეთ, ხსენებულ „სამართალში“ ბატონყმობის,— და, მაშასადამე, ფეოდალიზმის ნასახიცი ვერ იპოვა.

ურბნელი ბექა და აღბულას წიგნის შესწავლამ მიიყვანა სრულიად სხვა დასკვნამდე, ვიდრე ხახანაშვილი: „საქართველოში და კერძოდ, საათაბაგოში აღორძინდა სრულის ფორმის ფეოდალობა სწორედ ისე, როგორც ევროპაში“. ამბობს ურბნელი (ხსენებული გამოკვლევა, გვ. 61). ასეთივე ხასიათი მიიღო ეკლესიამაც: „დროთა მსვლელობაში საქართველოს კათალიკოზი და კერძოდ ეპისკოპოზი ისეთივე ბატონი, „სენიორი“ შეიქმნა, როგორსაც დასავლეთი ევროპა გვაჩვენებს; საქართველოს საეპისკოპოზოც განსაკუთრებულს ფეოდალურს დაწესებულებას შეადგენდა, სადაც სულიერს მწყემსს, საეკლესიო გამგეობას გარდა, სახორციელო მმართველობაც ისე ჰქონდა მოწყობილი, როგორც ერისთავსა და დიდებულს. ამ მოვლენას საათაბაგოშიაც ვპოვებთ. მაწყურელი მარტო სამცხის მამამთავარი და „სულის ხელმწიფე“ არ არის, „ხორცის საქმეც“ აბარია და ზოგს შემთხვევაში თავის საერო უფლებებით ათაბაგსაც კი აღემატება“ (იქვე, 74); ან არა და: „იქ, სადაც „ზემო-ქვემოება“ ცხოვრების ქვა-კუთხედი იყო, ეკლესიაც ვერ ასცდებოდა ღირსების მეტნაკლებობას და საყურადღებოა, რომ ეხლაც ამ აზრისაა ქართველი კაცი: ერთი ეკლესია და ხატი უფრო მაღლიანად მიაჩნია, ვიდრე მეორე, ზოგს ტაძარს დიდს პატივსა სცემს და ზოგს მცირეს. ასეთი აზრი ნაშთია იმ ძველის დროისა, როცა ფეოდალობა ეკლესიის საძირკველს შეადგენდა. საათაბაგოშიაც ასევე იყო“... (იქვე, 394 — 395).

რაღაა ეს ფეოდალობა? ამ კითხვაზე ურბნელი ასე უპასუხებს: „ფეოდალობა მსოფლიო მოვლენას შეადგენს და როგორც ევროპაში, ისე აზიაში მოიპოვება. იმის არსებისათვის საჭირო როდია, მიწა და მამული მარტო საზოგადოების მცირედს ნაწილს ეკუთვნოდეს და ერის უმრავლესობა-კი ეკონომიურად დამონავეებული იყოს. არა, ფეოდალური წესი მაშინაც შესაძლოა, როცა საერთო მიწისმფლობელობა არსებობს, თუმცა სრულს ფეოდალურს ფორმას საფუძვლად ეკონომიური დამოკიდებულობაცა აქვს. არსებითი ხასიათი ფეოდალობისა იმითი გამოიხატება, რომ ერი ან საზოგადოება გაყოფილია სხვადასხვა წოდებად და წოდებანი კიდევ მაღალ-დაბალნი არიან, იერარქიულად მოწყობილნი. საათაბაგოს წყობილება დაფუძნდა „გვარსა“, „დიდს მამულსა“ და „საპატიო ხელზედ“ და სრული ფეოდალობა ხომ ამ სამის ნაწილისაგან შესდგება. თითქო სართულებად განყოფილ საათაბაგოს შენობაში „სისხლისდენაც“ გვარსა, მამულსა და საპატიო ხელს მისდევდა“ (60—61). „ამ სისხლზედ დაამყარა აღბულამ საზოგადოებრივი შენობა, რომელსაც ჩვენ ფეოდალური წყობილება ვუწოდეთ. იგი შენობა მრავალსართულიანია. მოსახლენი მაღლა და დაბლა ცხოვრობენ, სხვადასხვა წოდებად განიყოფებიან და თითოეულს წოდებას საკუთარი სართული უჭირავს. ყველა სართულს თითქო კარებზედ აწერილია: გვარი, მამული და საპატიო ხელი. ამ წარწერით განსხ-

ვაულებიან ერთმანეთისაგან მოსახლენი, შეიძლება მოსახლე ერთის სართულ-ლიდგან მეორეში ავიდეს და დაბლიდამ მალლა მოექცეს. მხოლოდ ამითი იზი-დავს გულს იგი ძველი შენობა.. მეფე, ათაბაგი, და მაწყურელი თითონ შენობაში არ ცხოვრობენ და შენობის თავს დგანან“... (85—86).

ავტორის თვალსაზრისი, ამ ზოგად დებულებებში გამოთქმული, რამდენად-მე მერყევა. როგორც მკითხველი შენიშნავდა. თუ, ერთი მხრით, იგი ფიქრობს რომ „ფეოდალობისათვის“, ე. ი. ფეოდალიზმისათვის აუცილებელი არ არის მიწის მონოპოლიზაცია საზოგადოების უმცირესობის მიერ და უმრავლესობის ეკონომიური დამონება და მეტიც-კი, თითქოს ფეოდალური წყობილება შეიძ-ლება საერთო, საზოგადოებრივ მიწისმფლობელობას შეუთავსდეს, მეორე მხრით, ავტორი ჰგრძნობს, რომ „სრული ფეოდალობისათვის“, ე. ი. განვითარებული ფეოდალიზმისათვის, ეს ნიშნები საკმარისი არ არის, აქ საფუძვლად ეკონო-მიური დამოკიდებულებაც საჭიროაო. ეს ნაწილაკი -ც მოწმობს, რომ ურბ-ნელი, ბროსეს საწინააღმდეგოდ, მთავარ მნიშვნელობას ამ ეკონომიურ საფუძ-ველს არ ანიჭებდა. და მართლაც იგი იქვე ამტკიცებს, რომ „არსებითი ხასიათი ფეოდალობისა“ მდგომარეობს საზოგადოების წოდებრივს დანაწილებასა და წოდებათა „იერარქიულად მოწყობაში“-ო. გარდა ამისა, ურბნელს არ ჰქონდა ნათელი წარმოდგენა ფეოდალური საზოგადოების განვითარების საფეხურებზე; წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ამ ევოლუციის სხვადასხვა ეტაპზე ბევრს რასმე საყურადღებოს, თავისთვის, აღმოაჩენდა. მცდარია, რა თქმა უნდა, ავტორის ის მტკიცებაც, თითქოს, ფეოდალურ საქართველოს, კერძოდ—საათაბაგოს, ყვე-ლა საზოგადოებრივი სართულის კარებზე ეწერა: „გვარი, მამული, საპატიო ხელი“, -- ზოგს კარებს სულ სხვა წარწერა ჰქონდა. ურბნელს არც ის ჰქონდა შეგნებული, რომ არსებითად ეს საზოგადოება ორი სართულისაგან შესდგე-ბოდა, მაგრამ ყოველივე ამის შესახებ ჩვენ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ასევე მცდარია, ავტორის ზოგადი დებულებაც, რომ ფეოდალურ საზოგა-დობაში „საზოგადოდ სამსახური ანიჭებდა კაცს ყოველს ღირსებასა და იგი სამსახური იყო წოდებათა შემქმნელი ძალა“ (99).

მაინც, კონკრეტულ ისტორიულ სინამდვილეზე დაკვირვებისას ავტორის ბუნებრივი ნიჭი და ალლო უფრო ღრმად სწვდება ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობის ბუნებას. საათაბაგოს შესახებ ურბნელი წერს: „ს ა ა თ ა ბ ა გ ო-ში ს ა მ ა მ უ ლ ო დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ა მ ო წ ყ ო ბ ი ლ ი ა ფ ე ო დ ა-ლ უ რ ა დ. წ ო დ ე ბ რ ი ვ ი უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ა მ ა მ უ ლ ი ს ჭ ე რ ა ზ ე დ დ ა მ ყ ა რ დ ა და ვ ა ს ა ლ ი თ ა ვ ი ს ი ს მ ა მ უ ლ ი თ პ ა ტ რ ო ნ ი ს ხ ე ლ თ ი ყ ო. ძ ა ლ ა და უ ფ ლ ე ბ ა პ ა ტ რ ო ნ ს ე კ უ თ ვ ნ ო დ ა და რ ო ც ა პ ა ტ რ ო ნ ი — ეს ე ვ რ ო პ ი ე ლ ი ს ჯ უ რ ი ს ს ე ნ ი ო რ ი — ვ ი ს მ ე მ ა მ უ ლ ს უ ბ ო-ძ ე ბ დ ა, პ ი რ ო ბ ა ს ა ც ა რ თ მ ე ვ დ ა — მ ე მ ს ა ხ უ რ ე ო, რ ო გ ო რ ც თ ი თ ო ნ ვ ა ლ დ ე ბ უ ლ ი ი ყ ო ს ა მ ს ა ხ უ რ ი გ ა ე წ ი ა ს ი უ ზ ე რ ე-ნ ი ს თ ვ ი ს. ასეთმა ურთიერთობამ მამულსაც თავისებური ხასიათი და-აჩნია. თუ მამულის მქონე სამსახურზე უარს იტყოდა და ან რასმე დააშავებდა, პატრონს უფლება ჰქონდა მისთვის მამული ჩამოერთმია“... შემდეგ ავტორს მოაქვს სა-თანადო ამონაწერები ბექა-აღბულას სამართლის წიგნიდან და ასკვნის:

„ერთის სიტყვით, „საპატრონო“ — ეს საათაბაგოს ფეოდი—პატრონს ეკუთვნოდა და მამულის ბოძებასა და ჰერას ზედ მოსდევდა მორჩილება და ერთგული სამსახური. ევროპიელ სენიორს თავის ფეოლში ყველაფერი ეკითხებოდა, იგი ბატონიც იყო და პატრონიც. ასეა საათაბაგოშიაც... მაგრამ ფეოდალური აგებულება მხოლოდ გარეგანი სახე იყო სამამულო ერთიერთობისა, სულ სხვაა ამ ერთიერთობის შინაგანი აგებულება“ (იჭვე 138—190; ხაზი ყველგან ჩვენია ს. ჯ.).

ავტორის პასუხი ამ კითხვაზე იმავე დროს შეიცავს მის ზოგად შეხედულებას საზოგადოებრივი ფორმებისა და მასთან დაკავშირებული მიწათმფლობელობის ფორმების ისტორიული ცვლის შესახებ:... „არიელ ერთა ჩვეულება თხოულობდა, მიწა საგვარეულოდ ჰქონოდათ და ეხმარათ. საქართველოშიაც სულ პირველად ასეთი სამამულო წყობილება არსებობდა. ჟამთა ვითარებამ შესცვალა ძველებური მიწის ჰერა და აწინდელს დროს მხოლოდ მთაში მოიპოვება პირვანდელი სამამულო წყობილება, მაგ. ხევსურეთში ხატის მიწა და ტყე საგვარეულო საკუთრებაა, რაკი საათაბაგოს განვლილი ჰქონდა საგვარეულო ცხოვრება, მამულის საქმეც სხვაფრივ იყო მოწყობილი. აღბუღა არც-კი ამბობს მამულის დასაკუთრება და ხმარება საგვარეულოდ შეიძლებაო, იგი აღნიშნავს მხოლოდ სახლის, ოჯახის მამულს, ამ მამულში ყველა ერთსახლიანს თანასწორი წილი აქვსო. მაშასადამე მამული საოჯახო და კერძო საკუთრებას შეადგენდა და არა საგვარეულოს“ (190—192; სიტყვები „სახლის, ოჯახის მამულს“ და „ერთსახლიანს“ ხაზგასმულია თვით ავტორის მიერ).

საყურადღებოა ავტორის შეხედულებები მრავალსართულიანი საათაბაგოს ცალკე „სართულების“ შესახებ. ჯაყელისა და მაწყვერელის შემდეგ პირველი ადგილი უჭირავთ დიდებულებს. „დიდებული, მართალია, „დიდი“ და „მდიდარი“ იყო, მაგრამ რით? — გვარით, საპატიო ხელით, მამულით. ამ სამის საგნისაგან შესდგებოდა დიდებულობა და როცა რომელიმე მათგანი, მაგ., „დიდი მამული“, კაცს აკლდა, მაშინ არც დიდებული ეთქმოდა“ (86—87). შემდეგ ურბნელიც იგონებს ვახტანგ სჯულმდებლისეულს განმარტებას დიდებულისას და აღნიშნავს, რომ ქართლში, მაშასადამე, „ექვსნი „გაუყრელნი“ ფეოდალნი შეადგენდნენ უმაღლეს არისტოკრატიას, რომელსაც დიდს გვარსა და მამულს გარდა, დიდი საპატიო ხელისუფლებაც ნაბოძები ჰქონდა“ (87)... აღსანიშნავია, რომ ავტორს აქ სამართლიანი მითითება აქვს მოცემული ბროსეს „შესავალზე“, სადაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, პირველადაა „დიდებულის“ ასეთი გაგება მოცემული. შემდეგ ურბნელი დასძენს: „სათაბაგოს დიდებულებიც ისაა, რაც ქართლისა. საათაბაგოში ძველადვე ვპოვებთ რამდენსამე დიდებულს, წარჩინებულს გვარს. თითოეულს მათგანს დიდი მამული ეჭირა, საკუთარი სასაფლაო, მონასტერი და კარის ეკლესია ჰქონდა. გარდა ამისა ჰყვანდა აზნაურები და დიდძალი გლეხობა“... (88).

„დიდებულს აზნაური მოსდევს და აზნაურობა სხვადასხვა ღირსებისაა. პირველს რიგს ეკუთვნოდნენ საპატრონო (სულ ერთია, საათაბაგი იყო პატრონი თუ დიდებული) და ტაძრეული (ტახტის აზნაური)... დიდის აზნაურისათვის საჭირო იყო კარგი გვარი („კარგი უნდა იყოს“),

საპატიო ხელი („საპატიოდ პატრონს ჰყვეს“) და დიდი მამული („მამულ-დიდი უნდა იყოს“). ვისაც ამ სამს ღირსებაში ერთი რომელიმე აკლდა, მაშინ იმას პირველი აზნაური არ ეწოდებოდა. მაგრამ სამართალი მაინც „საპატიო ხელს“ აქცევს უმთავრესს ყურადღებას. ძველად საპატიო სამსახურისაგან წარმოსდგა აზნაურობა და შემდეგშიაც ის დარჩა ამ წოდების ცხოველყოფელ ძალად“ (91)... „აზნაურს პირადი დამოკიდებულება ჰქონდა თავის ბატონთან... აზნაურობა ეკონომიურს ნიადაგზედაც დაფუძნდა. საზოგადოებრივი შრომა და ქონებრივი შეძლება თითქოს ხელისხელ იყვნენ გადაბმული და აზნაურს მაშინ ედო დიდი ფასი, როცა თვალსაჩინო სამსახურს უწევდა თავის ბატონსა და ნივთიერი სიმდიდრე კიდევ ღონეს აძლევდა, სამსახური არ მოეკლო. მაგრამ უფრო სამსახურს ჰქონდა პირველი მნიშვნელობა და, როგორც აღბუღას სამართლიდგანა ჩანს, მსახურისაგან წარმოსდგა აზნაური და მსახური აზნაური შეიქმნა დიდისა და შუა აზნაურის დამაარსებელი და გამჩენელი. რა სამსახური ედვა აზნაურს? აზნაურის მოვალეობას „საომარი საქმე“ შეადგენდა. იარაღი და ბრძოლა — აი, უფრო რას სთხოვდა ბატონი თავის აზნაურს. ციხე, აბჯარი და კარავი აზნაურს აკუთვნეს და თუმცა მოხსენებულა „კარვოსნობა ყოველთა წესია აზნაურულიო“ (მუხ. ი), მაგრამ ყოველგვარს სალაშქრო საქმეზედაც ესევე ითქმის. სალაშქრო სამსახურმა ფერი დასდო აზნაურის ღირსებასაცა და თუ აზნაურნი თანასწორნი არ იყვნენ, ეს, სხვათა შორის, იმიტომ, რომ თვით „საომარი საქმე“ განსხვავდებოდა. დიად, სალაშქრო სამსახურს გარეთ აზნაურს მარტო ცალიერი სახელი-და რჩებოდა. ასეთი აზნაური გლეხს უდრიდა, თუმცა ისეთს გლეხს კი, რომელსაც „პატრონი სიკეთესა ზედა იცნობდა“ (94—96). აზნაურებს მოსდევდნენ მსახურნი. ურბნელის მტკიცებით, „მაღალსა და დაბალს წოდებას შორის ხიდი რომ არ ჩატეხილიყო, მსახური გააჩინეს. მსახური, ერთის მხრით, აზნაურზე მცირეა, მეორის— გლეხს აღემატება. იგი იმათ შუა დგას და თუ აზნაური არ ეთქმის, არც გლეხობა შეეფერება... მსახური მოსამსახურე იყო, მაგრამ ისეთი-კი, რომელსაც „არა საჩინო ხელი“ ებარა“ (97—98). ავტორი ეკამათება ალ. ხახანაშვილს, რომელსაც „მსახურნი საკუთარ წოდებად არ მიაჩნია“ და ამტკიცებს რომ „საათაბაგოს მსახურნიც საკუთარს წოდებას შეადგენდნენ და იგი წოდება გლეხობაზედ მაღლა იდგა“ (99—101). შემდეგ მოდიან ვაჭარნი, რომელნიც აგრეთვე „საკუთარს წოდებას შეადგენდნენ... ღირსშესანიშნავია, რომ ვაჭრობაც „ხელზედ“ არის დაფუძნებული და ამისდაგვარად ორად განიყოფება: დიდი-ვაჭარი, რომელიც „პატრონთა კარგად და საპატიოდ ჰყვეს და საქმის მქნელად“. ხოლო მცირე იგია, ვინც მხოლოდ „პატრონის ნახვისა და ძღვნისა მიღებას ღირს იყოს“... ცხადია, რომ ვაჭრების განსხვავებაც სამსახურისაგან წარმოსდგა და არა ნივთიერი შეძლებისაგან, თუმცა სხვაფრივ უნდა ყოფილიყო, რადგანაც ვაჭრობის დედა-ძარღვს ქონება და სიმდიდრე შეადგენს“... (101 — 102).

ჩვენი თემის თვალსაზრისით, განსაკუთრებული ინტერესი ახლავს ურბნელის მსჯელობას გლეხისა და ყმის შესახებ. ამიტომ ურბნელის შეხედულებას აქ ჩვენ უფრო ვრცლად გადმოვსცემთ: „ყველა წოდებაზედ დაბლა გლეხობა იდგა და გლეხს სულ უკანასკნელი ადგილი ეჭირა. მაგრამ გლეხნიც განირჩეოდნენ და მათი დამოკიდებულება ბატონთან სხვადასხვა იყო. წვრილ-

მანს განსხვავებას თავი რომ დავანებოთ, დაბალი წოდება ორ ნაწილად განიყოფებოდა: პირველს ეკუთვნოდნენ გლეხნი, მეორეს — ყმანი, მკვიდრი გლეხნი. ამ სიტყვებით აღნიშნავს ალბულაც დაბალს წოდებას. რით განსხვავდებოდნენ ყმა და გლეხი? — ს. ს. ორბელიანის განმარტებით, „ყმა მისს ალაგში მოსახლეა“, ხოლო „გლეხი მოსახლე მდაბიო“. ასეთს განმარტებას თავისი საბუთი აქვს. ალბულას ყმა, მკვიდრი გლეხი „მისს ალაგში მოსახლეა“, — „მკვიდრსა მამულსა ნუ ვინ ეცილები-სო“... რატომ? საქმე ისაა, რომ ყმობა სამამულო დამოკიდებულებას წარმოადგენდა, ყმა მამულზედ იყო დაკრული, თითქო მამულის კუთვნილებათა და თუმცა მამულს ვერვინ გამოსწირავდა. მაგრამ მაინც „ადგილი პატრონისა არის“ და ყმას არც გასყიდვა და არც „დაწიდნა“ (заклад) არ შეეძლო. ყმა სამკვიდრო და უცილობელს მამულს ჰხმარობდა, მაგრამ საკუთრებას-კი მოკლებული იყო. და ან რა საკუთრება ექმნებოდა ყმას, როცა თითონაც ბატონის საკუთრებას შეადგენდა, თითქო იმისი საქონელიაო. ყმა მამულს ვერ მოშორდებოდა და სადაც უნდა წასულიყო, „მკვიდრს ბატონს“ უფლება ჰქონდა უკანვე მოეყვანა. ერთის სიტყვით, ყმა და საყმო მამული ბატონს ეკუთვნოდნენ და თუმცა ყმას ბატონი ან სხვა ვინმე მამულს ვერ შეეცილებოდა, მაგრამ მამული ბატონის საკუთრება იყო. სხვაა გლეხი. ჯერ ერთი, რომ იგი „მოსახლე მდაბიოა“ და საკუთარი მიწა-წყალი აქვს, მაგ., „ნასყიდი სამიწო“ (მუხ. თა). მეორედ, — როცა გლეხი საბატონო მამულში მოსახლობდა, მაშინ იმასა და ბატონს შორის თუმცა სამამულო დამოკიდებულება არსებობდა, მაგრამ იმ დამოკიდებულებას ხელ-შეკრულობისა და პირობის ხასიათი ჰქონდა, გლეხი თავისუფალი მუშაკი იყო და შეეძლო კავშირი მოესპო ბატონთან. მაშასადამე, გლეხოების ძირითადს თვისებას შეადგენდა თავისუფალი და დროებითი სამამულო დამოკიდებულება მიწის პატრონთან. ეს დამოკიდებულება მოგვაგონებს ევროპის ვილლანაჟს. როგორც ერთი, ისრე მეორე დაფუძნდა სხვის მამულის ხმარებაზედ და სრულიადაც არ შეიცავდა კაცის პირადს დამოკიდებულებას. ალბულას გლეხს მხოლოდ სამამულო დამოკიდებულება აქვს ბატონთანა და პირადად თავისუფალია“ (103—106). საყურადღებოა, რომ ავტორი თავისი ალლოთი ჰგვრძნობს განსხვავებული მოკლენების არსებობას ალბულ სფეროში, მაგრამ თვით მოვლენების ნამდვილ ბუნებას იგი ვერ მისწვდომია.

ასევე მცდარია ურბნელის შემდგომი დებულება: „ცხადია, თავ-დაწერამა და წასვლამ-ყმას გლეხოება მიანიჭა, მაგრამ, შემდეგ—განაგრძობს ის,—საუბედუროდ, ბოლოს ყმები დავთარში ჩასწერეს და ამის გამო თავისუფლების საშუალება მოესპოთ და ყმის გლეხად გარდაქცევა გაძნელდა“ (115). მცდარია ისიც, რასაც ავტორი ამბობს „თავდაწერილის“ შესახებ: „ასეთი დამოკიდებულება არც სრული თავისუფალი გლეხოება იყო და არც ყმობა იყო და არც ნამდვილი ყმობა. როგორც თავდაწერილი ორს ბატონს შუა იდგა, ისე თავდაწერილობა გლეხოებასა და ყმობას შუა ჩასდგა და თავისებურს მოვლენას წარმოადგენდა“ (118). „მკვიდრ ყმის არა სანატრელმა მდგომარეობამ დაჰბადა წასვლა და წასვლამ კიდევ გამოიწვია თავდაწერილი, თავდაუწერილი, მომართებული გლეხი. თითოეული ამ გლეხთაგანი განსხვავდებო-

და ყმისაგან და საკუთარი დამოკიდებულება ჰქონდა პატრონსა და ბატონთან. თვით გლეხობა ყმობას არ ნიშნავდა“.... (121).

ყმასა და გლეხს შორის არსებულ სხვაობას ავტორი ყმობის წარმოშობით ხსნის: „თუ ყმა გლეხსედ დაბლა იდგა, ამის მიზეზი ყმის ვინაობა და „სიკეთეს“ მოკლება იყო, და მართლაც, საიდგან გაჩნდა ყმობა? საფუძვლიანად სჯის საქართველოს „ბატონ-ყმობის“ ავტორი, რომ ყმობის საძირკველი ჩასდეს ტყვემა და შეუძლებელმა მოვალემ“... (106—107, ხაზი ორსავე ციტატაში ყველგან ავტორს ეკუთვნის). „ტყვეობამ, ვალსა და სისხლში წაყვანამა და თავის გაყიდვამ დაჰბადა ყმობა. ყმობის მიზეზი „სიკეთეზედ“ ხელის აღება შეიქმნა, პირადის ღირსებისა და თავისუფლების დაკარგვა და საათაბაგოში ხომ ასეთი მდგომარეობა კაცს სულ დაბლა აყენებდა. ყმა მოკლებული იყო „საპატიოდ ყოფნას“ და ამის გამო ეკონომიურად და პირადად ბატონობამ მთლად შეჰხუთა იგი“ (110).

ურბნელი ჰგრძნობდა მაინც, ჩანს, თავისი შეხედულებების შინაგან წინააღმდეგობას და ამიტომაც, უთუოდ, რომ ამბობს: „აღბულა გლეხსა და ყმას ერთმანეთში ურევს, ხშირად ერთად იხსენიებს და ამიტომ, როგორც უკვე შევნიშნეთ, სამართალში გარკვევით ნაჩვენები არ არის გლეხისა და ყმის ვინაობა. უცილობლად მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ გლეხი სულ სხვა მოსახლე იყო, ვიდრე ყმა“ (113—114). მაგრამ ეს მტკიცება სრულიად ირღვევა მეორით: „როცა ყმობა მკაცრი შეიქმნა და დაბალ წოდების კაცური ღირსება და პატივი მეტად შეილახა, გლეხსაც უსულო სასაქონლოს მსგავსად ჰყიდდნენ. არც აღბულა ამბობდა უარს ამ სყიდვაზე. მაგრამ იმის დროს ეს სამარცხვინო აღებმაცემა მართო ბატონ-ყმობის შედეგი არ ყოფილა. კაცის სყიდვას უფრო ძველებურს წინადად დგომაში ჰქონდა ძალა და საფუძველი... ყმის გასყიდვას სჯული ხომ პირდაპირ აწესებდა. ფეოდალურს გავლენას, რასაკვირველია, არც სყიდვა გადურჩა. ბატონს უფლება ჰქონდა საგლეხო ფუძე გაეყიდნა, „კაცრიელი გინა უკაცური“ (მუხ. ნზ) ყმაცა და მამულიც ბატონს ეკუთვნოდა. ამის გამო თითონ ყმას არ შეეძლო „პატრონის ხელჩაურთავად“ სამამულოს გასყიდვა — „ადგილი პატრონისა არისო“ (მუხ. ოზ). ყმა „ბატონის ხელ-ჩაურთავად“ მართო სასაქონლოს თუ გაჰყიდდა, რადგანაც სასაქონლო იმის მონაგებს შეადგენდა“ (212—213). „სამამულო შევედრება უფრო საგლეხო ჩვეულებად გარდაიქცა, ცხადია, რისთვისაც ფეოდალობა მძიმე უღლად დააწვა გლეხოებას და მამულის შევედრებას უმეტესად გლეხი საჭიროებდა. საათაბაგოს სამამულო შევედრება ბევრად მიაგავს რომაელების precario-ს; რომში პატრონი თავის კლიენტს სამოწყალოდ აძლევდა მამულსა. ასე იქცეოდნენ საათაბაგოშიაც, სადაც გლეხი ხშირად ეაჭებოდა მემამულესა და ბატონს, მამული მომეცი სარჩენადაო, ხელმოკლეობა და გაჭირვება გლეხს ძალას ატანდა ასე მოქცეულიყო. რასაკვირველია, ესევე არ ითქმის პატრონსა და ბატონზე. თუმცა სამამულო შევედრების მიზეზი ამ სოციალურს ურთიერთობაშიაც უნდა მოიძებნოს, მაგრამ თავდაპირველად ეს ხელ-შეკრულობა სხვა გარემოებამ დაჰბადა. მამულის უქონლობას გარდა, კაცს ბევრგვარი სხვა მიზეზი იძულებულს ხდიდა შევედრებისათვის მიემართა“ (227—228; ხაზი ყველგან ჩვენი). ზოგჯერ მამულის მიბარების საჭიროება თითონ მემამულეს ებადებოდა, კერძოდ—ობლობისა და გარდახვეწის

მიზეზითაო, მაგრამ „მერმე შევედრებამ ხასიათი იცვალა და უფრო საგლეხო ხელ-შეკრულობად გარდაიქცა. ეს მაშინ, როცა ობლობასა და გარდახვეწას გარდა, სამამულო დამოკიდებულება გამწვავდა და პირვანდელს საბაბს ზედ დაერთო სხვა მიზეზიც“... (229). თუმცა მოტანილ ამონაწერებშიც არის ზოგი რამ საცილობელი და არასწორიც კი, მაგრამ თავისი ზემოთ მოტანილი ზოგადი შეხედულების საწინააღმდეგოდ „გლეხისა“ და „ყმის“ რაობის შესახებ, ურბნელი ბევრად უფრო სწორად მსჯელობს გლეხობისა და ყმების კონკრეტულ-ისტორიულ ვითარებაზე. კიდევ უფრო საყურადღებოა ურბნელის აზრები ბატონყმური ურთიერთობის შესახებ: „ყმის წასვლას ხშირად იხსენიებს ალბულა და იგი „წასვლა“ ამტკიცებს, რომ იმის დროს საბატონყმო ურთიერთობა გამწვავებულა, ნდობა და სათნოება ბატონსა და ყმას შორის შერყეულა და დამცირებულა. ამიტომაც სამართალი სასტიკად სდევნის როგორც უსამართლოდ წასვლას, აგრეთვე უსამართლოდ ყმის გაძარცვას: „თუ უსამართლოდ პატრონსა ყმა წაუვიდეს, თორმეტი შეუკაზმოს; თუ უსამართლოდ პატრონმა ყმა გაძარცოს, თორმეტი გლეხი დაუურვოსო“ (მუხ. რმთ, რნ; იქვე, გვ. 111; ხაზი ავტორისაა). ამ ციტატის პირველი ნახევარი ჭეშმარიტებას დასაბუთებს, მეორე კი სწორედ იმას მოწმობს, რომ ალბულას სამართლის ძირითადი ტერმინები ურბნელს კარგად არ ესმოდა. ასეთივე ხასიათისაა უფრო ზოგადი დებულება, რომელსაც ურბნელი ხახანაშვილთან შესიტყვებით აყენებს: „ალბულას დროსაც ისეთივე ყმობა იყო, როგორიც ვახტანგ სჯულმდებლის დროს. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ, რაც დრო და უამი მიდიოდა, ყმობა სამძიმო შეიქმნა და გლეხის ყმად მიცემა გაადვილდა. ამის გამო ძველი თავდაწერილი, თავდაუწერიელი და მომართებული გლეხი ბოლოს ყმა გაჰხდა და თავისუფალის გლეხობის რიცხვი შემცირდა“ (122).

პატრონყმობისა და ბატონყმობის განსხვავების საკითხი ურბნელისათვის არ არსებობს. იქაც, სადაც იგი პატრონ-ყმური ურთიერთობის სპეციფიკურ მოვლენებზე ლაპარაკობს არსებითად, ურბნელს „პატრონყმობა“ ნახსენები არა აქვს და „ფეოდალობის“ ზოგადი ცნებით კმაყოფილდება. ისედაც ხდება როცა ძეგლის ესა თუ ის მუხლი, რომელიც ამავე პატრონყმურ ურთიერთობას გულისხმობს, ურბნელს საბატონყმო ურთიერთობის სფეროსადმი აქვს განკუთვნილი. ქვემოთ, თავის ადგილას, ჩვენ ვნახავთ რომ ყოველსავე ამას აქვს არსებითი, და არა მხოლოდ ტერმინოლოგიური, მნიშვნელობა.

მოიპოვება ურბნელის ჩვენ მიერ განხილულ მონოგრაფიაში სხვა შეცდომებიც (მაგ., ისეთი კურიოზი, როგორიცაა მტკიცება რომ „მოსაკარგავი სხვისი დაკარგული საქონელია“, გვ. 214), მაგრამ ეს გამოკვლევა, ისევე როგორც ავტორის სხვა წიგნები ფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან, უაღრესად მნიშვნელოვანსა და საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენდა ქართულს სამეცნიერო მწერლობაში. საგულისხმოა ისიც, რომ ურბნელმა თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა იმ საქმეში, რომელიც დ. ბაქრაძეს აუცილებელ წინაპირობად მიაჩნდა ქართული ფეოდალიზმის შესწავლისათვის: ურბნელს ეკუთვნის საუცხოო აღწერილობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რაიონების სოციალუ-

რი გადმონაშთებისა¹. თავის გამოკვლევებშიც ურბნელი უხვად ხმარობს, ისტორიულ-შედარებითი მიზნებისათვის, ეთნოგრაფიულ მასალას, როგორც საქართველოს, ისე სხვა ქვეყნების სინამდვილიდან ამოღებულს. როგორც ვნახეთ, ურბნელის ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისი ფართოდ ვრცელდება სხვა ქვეყნების ანალოგიურ ფეოდალურ დაწესებულებებზედაც.

• • •

საქართველოს სიძველეებისა და წარსული ცხოვრების კვლევამ კიდევ უფრო ფართო ხასიათი მიიღო მე-19 ს-ის დამლევსა და მე-20 ს-ის დამდეგს. უმთავრესად, ურბნელის უმცროს თანამედროვეთა ენერგიისა და ენთუზიაზმის წყალობით. ახლა უკვე იწერება საქართველოს ისტორიის მთლიანი მიმოხილვანიც, როგორც იყო მაგ., მოსე ჯანაშვილის „საქართველოს ისტორია“, მაგრამ ქართული ფეოდალიზმის შესწავლა იმ გზით, რომელზედაც იგი დააყენეს ბროსემ, ხახანაშვილმა და ურბნელმა, წინ არ წასულა. ასე მაგ. თედო ჟორდანიას, მახვილგონიერი და დაუღალავი მკვლევარი, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ჩვენი მეცნიერების წინაშე და რომლის გამოცემებიც დღესაც მიუცილებელი წიგნებია საქართველოს ისტორიის ყველა მკვლევართათვის. მცდარად აფასებს საქართველოს სოციალურ ურთიერთობათა ბუნებას შუა საუკუნეებში. კერძოდ, ბატონჯომობა მიაჩნია არა იძულებაზე დამყარებულ, არამედ ბატონისა და ყმის ურთიერთ ეკონომიურ დაინტერესებაზე და ზნეობრივ კავშირზე დამყარებულ ურთიერთობად (იხ. თ. ჟორდანიას, „ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები“, ფოთი, 1903. წინასიტყვაობა).

• • •

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ჩვენს მიზანს შეადგენს მე-19 საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის მიმოხილვა თუნდაც მარტო ამ ერთი საკითხის განვითარების თვალსაზრისით ჩვენს სამეცნიერო მწერლობაში. მიუხედავად ჩვენი თემის ასეთი შემოფარგვლისა, მაინც მიუტევებელი დაგვრჩებოდა დიდი ქართველი პოეტისა და მოაზროვნის ილია ჭავჭავაძის აქ მოუხსენებლობა, რომ ამ საპატიო მოვალეობისაგან არ გვათავისუფლებდეს აკად. ივანე ჯავახიშვილის სპეციალური წერილი „ილია ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია“ (ტფ. 1938)².

აქ მშვენივრად არის ნაჩვენები თუ როგორ დიდ სიმაღლეზე იდგა, თავისი პირობების შესაბამისად, ილია ჭავჭავაძის ისტორიული აზროვნება. საყურადღებოა კერძოდ ის, რომ საქართველოს ძველი ისტორიის ძირითადი პრობლემების ახსნას ილია ჭავჭავაძე ეკონომიურ (კერძოდ — მიწისმფლობელობის) ნიადაგზე ცდილობდა (იხ. წერილი „ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ“). მიწისმფლობელობის საკითხებს (სათემო და კერძო საკუთრება მიწაზე და ამ ფორმების ისტორია, ბატონჯომობის ურთიერთობა, ხიზ-

¹ ურბნელის ეთნოგრაფიული მასალების დღემდე ცხოველი მნიშვნელობითაა გამოწვეული ის გარემოება, რომ ეს მასალები ცალკე წიგნად შეჰკრა და გამოსცა ენიმკის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ.

² იხ. „ენიმკის მოამბე“, ტ. II, 1937 წ.

ნობა, ლალა და წილზე ჭერა და სხვა) ილია ჭშირად დაჰბრუნებია და ამ საგანზედაც უჩვენებია თავისი დაკვირვების სიღრმე და ფართო ჭკუა. მაგრამ დიდებულ პოეტს სპეციალური ისტორიული კვლევა-ძიება არასოდეს არ უწარმოებია და ამიტომ არც უნდა იყოს გასაკვირველი თუ მას რიგ მოვლენებზე (მაგ., ფეოდალურ საქართველოს წოდებრივ აღნაგობაზე და წოდებათა ურთიერთობაზე) არ ჰქონდა მთლად სწორი წარმოდგენა (იხ. სანიმუშოდ მისი „ცხოვრება და კანონი“, წერილი მეხუთე; ნაწერების სრული კრებული პ. ინგოროყვას და ალ. აბაშელის რედაქციით, ტ. VIII).

ჩვენ აქ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის შეხედულებებზე უნდა გადავიდეთ ქართული ფეოდალიზმისა და ქართული პატრონყმობის შესახებ. ჩვენი მკითხველისათვის ცხადია, რომ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის აღნიშნული შეხედულებების აქ დალაგება იმ წესით, რომელიც ჩვენ გამოვიყენეთ წინამორბედი მკვლევარების ნააზრევის გასაცნობად, სრულიად შეუძლებელია. მიზეზი ნათელია. თუ ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელთა ნამემკვიდრეში ჩვენ, მეტწილად, მხოლოდ ცალკეულ დაკვირვებებს ვხვდებით. ზოგჯერ მახვილგონიერსაც და მართებულს, მაგრამ ფაქტიური მასალის მხრივ სრულიად არა საკმაოდ დასაბუთებულს, ძირითადად სხვა სურათს წარმოგვიდგენს ჩვენ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის, როგორც ქართული ფეოდალიზმის ისტორიის მკვლევრის, მოღვაწეობა: აქ მეცნიერული მსჯელობა ყოველთვის დამყარებულია მოცემული დროისათვის ცნობილ, წყაროებიდან დიდი ხელოვნებით ამოღებულისა და მკაცრი კრიტიკით შემოწმებული ფაქტიური მასალის მთელ სისავსეზე. ამასთან ერთად, არ დარჩენილა ქართველი ფეოდალური საზოგადოების ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომლისთვისაც აკად. ივ. ჯავახიშვილს კაპიტალური გამოკვლევა არ ეძღვნას. ცხადია, შეუძლებელია რამდენიმე გვერდის მანძილზე შეჯამება ასეთი უზარმაზარი მუშაობის შედეგებისა. ქართული პატრონყმობის პრობლემის მიმართაც აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლია არსებითი მნიშვნელობის მქონე დებულებათა წარმოდგენა, რომელნიც დამყარებული არიან მკაცრი კრიტიკის გზით შესწავლილი ფაქტიური მასალის მთელ მოცულობაზე ისევე, როგორც პატრონყმური ურთიერთობის მწყობრი და მთლიანი სურათიც. საკუთრივ „პატრონყმობისათვის“ აკად. ჯავახიშვილს მიძღვნილი აქვს სპეციალური დიდი თავი თავის კაპიტალურ „ქართული სამართლის ისტორიის“, რომელიც საერთოდ ავტორის ერთი საუკეთესო გამოკვლევათაგანია, მეორე წიგნის პირველ ნაკვეთში. მაგრამ ამავე წიგნის სხვა განყოფილებაც (მაგ., „საზოგადოებრივი და წოდებრივი დანაწილება“, „მმართველი წრეები“, „მოხელენი და მოხელეობა“), ისევე როგორც ავტორის სხვა ნაშრომების ცალკე თავები თუ პარაგრაფები მჭიდროდ არის დაკავშირებული ჩვენს პრობლემასთან. აკად. ჯავახიშვილის შეხედულებებს ჩვენ ქვემოთ გადმოვსცემთ, პატრონყმობის პრობლემის ცალკე საკითხების განხილვისას.

• • •

ჩვენ ვიცით, რომ პატრონყმობა ფეოდალური მოვლენაა. რას ნიშნავს „ფეოდალური“? რა არის ფეოდალიზმი?

ფეოდალიზმი, მარქსისტული ისტორიოგრაფიის მიხედვით არის საწარმოო

ურთიერთობა, რომლის საფუძველია ფეოდალური საკუთრება მიწაზე საწარმოო სრული საკუთრება მწარმოებელზე.

პირველის საფუძველზე იქმნება ეკონომიური იძულება, ხოლო მეორის საფუძველზე — გარეშეეკონომიური იძულება. ამრიგად, ფეოდალიზმი, როგორც სხვა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციები, პირველ რიგში საწარმოო ურთიერთობაა.

თუ ამ სახელმძღვანელო მითითების თანახმად განვსაზღვრავთ ჩვენს სამეცნიერო ამოცანას და მისი გადაჭრის მეთოდსაც მოვიმარჯვებთ, იძულებული შევიქნებით დავასკვნათ, თუ კი ჩვენთვის, რასაკვირველია, ცნობილია, ქართული პატრონჟომობის ფაქტიური შინაარსი, რომ პატრონჟომობა არ წარმოადგენდა ფეოდალური საზოგადოების ძირითადს საწარმოო ურთიერთობას. მართლაც-და. მოვიგონოთ, როგორია მწარმოებელი კლასის მდგომარეობა ფეოდალურს საწარმოო ურთიერთობაში. ფეოდალური საზოგადოების მწარმოებელი კლასის წევრი, მუშაკი, რომელიც ჰქმნის ფეოდალური საზოგადოების მატერიალურ დოვლათს, ერთი მხრით, თითონ, თავისთავად, შეადგენს საგანს თუმცა არა სრული, უსრული, მაგრამ მაინც საკუთრებისას ფეოდალის. მემამულის, ე. ი. ფეოდალურ საწარმოო საშუალებათა მეპატრონის ხელში. ეს საკუთრება საწარმოო საშუალებათა მეპატრონისა მწარმოებელზე ამ უკანასკნელის განსხვავების, ყიდვა-გაყიდვის, უფლებასაც აღწევს. ამავე დროს, მწარმოებელს მოეპოვება თავისი საკუთარი საწარმოო იარაღები და თავისი კერძო მეურნეობა, საკუთარ შრომაზე დაფუძნებული. მწარმოებელი ამუშავებს მიწას, ჰქმნის ამრიგად ფეოდალური საზოგადოების ნივთიერ დოვლათს და აძლევს თავისი მეურნეობის მოსავლის ერთ წილს ფეოდალს. ამდენად, ფეოდალის, ე. ი. საწარმოო საშუალებათა მეპატრონისა, და მწარმოებლის, ე. ი. ყმა-გლეხის ურთიერთობა ექსპლოატაციის ურთიერთობაა: ფეოდალი გამოდის მყვლეფელის, ხოლო ყმა-გლეხი — გაყვლეფელის როლში.

თუ ახლა ჩვენ პატრონჟომობას მივუბრუნდებით და ავიღებთ ამ ურთიერთობას იმ სახით, როგორც იგი წარმოდგენილია თავისი განვითარების კლასიკური ხანის ისტორიულ მწერლობასა და დოკუმენტებში (უპირატესად—მე-10—მე-12 სს.), ვნახავთ, რომ პატრონჟომობის ურთიერთობის დაბალი კონტრაქტი, „ყმა“, სულ სხვა მდგომარეობის მატარებელია. მართლაც, ეს „ყმა“: 1) უეჭველად პირადად თავისუფალი ადამიანია, 2) ჩვეულებრივად მწარმოებელ კლასს არ ეკუთვნის, საზოგადოების ნივთიერი დოვლათის შექმნაში ჩვეულებრივად მონაწილეობას არ იღებს (ამ წესის გამონაკლისზე ჩვენ ქვემოთ სპეციალურად გვექნება საუბარი); თუმცა „ყმას“ მოეპოვება თავისი საკუთარი მეურნეობა. ხშირად არამცირედიც, მაგრამ ეს მეურნეობა ჩვეულებრივად „ყმის“ საკუთარ შრომაზე არ არის დაფუძნებული, 3) „ყმა“ „პატრონს“ აძლევს არა თავისი მეურნეობის მოსავლის წილს, არამედ მხოლოდ „ერთგულად სამსახურს“, რომელსაც ძირითადად სამხედრო ხასიათი აქვს; ამდენადვე, პატრონისა და ყმის ურთიერთობა არ იყო ექსპლოატაციის ურთიერთობა. პირიქით, — იგი ჩვეულებრივად თითონ გულისხმობდა მწარმოებლის ექსპლოატაციას, როგორც თავის საფუძველს.

ამ განმარტების სისწორეში დავრწმუნდებით, თუ ჩავუკვირდებით, „ქართული პატრონ-ჟომობის დამახასიათებელ და არსებით თვისებათა“ იმ აღწერი-

ლობას, რომელიც მოცემული აქვს აკადემიკოსს ივანე ჯავახიშვილს. „პატრონ-ყმობა მთელს ძველ საქართველოს ნიშანდობლივ ელფერს აძლევდა: იგი სუფევდა როგორც სოციალურს, ისე სახელმწიფო წესწყობილებაში. პატრონი მეფესაც ეწოდებოდა და ჩვეულებრივ მომაკვდავსაც, თუ მათ ყმები ჰყავდათ. ყმაც ქვეშევრდომსაც ნიშნავდა და პატრონთადმი ყმებრივ სამსახურითა და ერთგულებით ვალდებულთაც, ჩვეულებრივ ყმებსაც. მეფის გარდა, რომელიც მხოლოდ პატრონი იყო და არავის ყმად არ ითვლებოდა, ყოველი პატრონი, რომელსაც ყმები ჰყავდა, შეიძლებოდა იმავე დროს თვითონაც სხვისი ყმა ყოფილიყო და ჩვეულებრივ იყო ხოლმე კიდევ ან მეფისა ან არა და დიდებულისა ან აზნაურის. მაშასადამე, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, თითქმის მთელი მაშინდელი საქართველო, მეფისაგან მოყოლებული უბრალო მდაბიომდე, პატრონ-ყმობის უღელში იყო შებმული. პატრონყმობის დამახასიათებელს ნაწილს და დაწესებულებას „შეწყალება“ შეადგენდა და ყმა ჩვეულებრივ იმავე დროს „შეწყალებული“ იყო ხოლმე. პატრონყმური დამოკიდებულების ჩამოგდებისას, როდესაც ყმობა ნასყიდობისა და შეუძლებლობითა მოვალეობისაგან არ წარმომდინარეობდა, არამედ ნებაყოფლობითი იყო და შეწყალებულ ყმობას-კი ყოველთვის ყმობის მსურველის შესაფერისი აჯა და მოხსენება წინ უძღოდა, პატრონის თანხმობის შემდგომ შეწყალებული ყმა დაილოცებოდა ხოლმე, „წყალობა-ხელდასხმული“ უნდა ყოფილიყო. ყმის მოვალეობას პატრონის ყმებრივი სამსახური და ერთგულება შეადგენდა, განსაკუთრებით ლაშქრობაში. ქონებრივი დამოკიდებულება სხვადასხვა გვარი იყო ხოლმე, იმისდა მიხედვით, თუ რა წესით იყო ყმა შეწყალებული, ან რა პირობა ჰქონდათ ერთმანეთში ნებაყოფლობით პატრონ-ყმათა დადებული. შეწყალებულობის არსებითსა და მთავარს თვისებას ის საზოგადო და იმ დროისათვის დამახასიათებელი დებულება შეადგენდა, რომ „მსახურებისა ნაცულად“ უძრავი ქონების ბოძება იყო წესად მიღებული. ჭირში თუ ლხინში პატრონყმანი ერთი მეორეს უნდა მიჰშველებოდნენ. ომიანობის დროს საქართველოს მხედრობა და ჯარი, რასაკვირველია, ტომობრივად იყო დაყოფილი და ასევე იბრძოდა, მაგრამ ამას გარდა და იმავე დროს პატრონყმურადაც იყო დარაზმული, თვითეულ პატრონს გარს ეხვივნენ მისი ყმები, რომელნიც პატრონთან ერთად იბრძოდნენ. ყმები პატრონის თანამყოლნი იყვნენ და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებულნი უმკლავდებოდნენ ხოლმე მტერს. ამიტომ ვინც უფრო ერმრავალი იყო, ის სხვებზე უფრო ძლიერად გრძნობდა თავის თავს“ (ქართ. სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. I, გვ. 94—95). „პატრონყმობის დამახასიათებელი ნაწილი და დაწესებულება — შეწყალება“ აკად. ივ. ჯავახიშვილს დაწვრილებით აქვს აღწერილი. კერძოდ, „შეწყალების“ დასახასიათებლად ავტორს ნათქვამი აქვს: „ნებიერ“ ყმობასავით განსაკუთრებული მნიშვნელობა პატრონყმობის წესწყობილების შემუშავებისა და დამკვიდრებისათვის საქართველოში „შეწყალებასა“ და „შეწყალებულებას“ ჰქონდა. ამგვარი ყმობა „ნასყიდ“ ყმობისაგანაც და ნებიერობისაგანაც არსებითად განსხვავდებოდა. ამასთანავე აქ შეწყალებული „ყმების“ მოვალეობად „ერთგულება“ და „სამსახური“ გარკვევით და საგანგებოდ იყო ხოლმე აღნიშნული თვით „წყალობის სიგელშივე“. მწყალობელი „პატრონი“ „შეწყალებული“ ყმისაგან ქონებრივ გამორჩენასა და სარგებლობას

კი არ ელოდა, საყმო გადასახადებს კი არ სთხოვდა. არამედ „ერთგულად სამსახურს“. დაჯილდოვებულს ეს თვისება და მოვალეობა ან უკვე გამოჩენილი ჰქონდა და ამის „ნაცვლად“ იყო „შეწყალებული“, ან „ახლად“ დაილოცებოდა ხოლმე, რომ მომავალში თავისი „ერთგულება“ და „სამსახური“ დაემტკიცებინა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში პატრონყმური დამოკიდებულება სულ სხვა საფუძველზეა დამყარებული. ამისთანა ყმობაც არაფერს სათაკილოსა და დამამცირებელს არ შეიცავს, როგორაც დამამცირებელი იყონაყიდი ყმობა, ჯერ ერთი იმიტომ რომ „შეწყალებული“ პატრონის სასარგებლოდ არავითარს „გამოსაღებელს“ არ იხდიდა და მარტო „ერთგულება“ და „სამსახური“ ედვა ვალად, ამას გარდა იმიტომაც რომ „შეწყალებული“ თვით იყო ხოლმე „შეწყალებისა“ და ყმობის მოაჯე. მაშასადამე, თვით მისი ნებით ნაკისრები მოვალეობა ედვა. ამ მხრივ „შეწყალებული“ ცოტა არ იყოს „ნებიერყმას“ მიაგავდა“ (იქვე, გვ. 91; ხაზი ავტორისა).

პატივცემული მკვლევარი სავსებით მართალია როცა ბრძანებს, რომ იმგვარი ყმობა, რომელსაც თან სდევდა შეწყალების წესი, „არსებითად განსხვავდებოდა“ მეორეგვარი ყმობისაგან (სადაც, ვთქვათ, „ყმა“ ნაყიდი კაცის როლში გამოდის) და რომ „ამ შემთხვევაში პატრონყმური დამოკიდებულება, სულ სხვა საფუძველზეა დამყარებული“. რას წარმოადგენს „შეწყალებული პატრონყმობის“ (ვიხმაროთ ჯერჯერობით პირობითად ეს ტერმინი) ეს „არსებითი სხვაობა“, ეს, „სულ სხვა საფუძველი“? პატივცემულ ავტორთან ჩვენ ვპოულობთ სავსებით მართებულ პასუხს ამ კითხვაზედაც: «მწყალობელი „პატრონი“ „შეწყალებული“ ყმისაგან ქონებრივ გამორჩენასა და სარგებლობას კი არ ელოდა, საყმო გადასახადებს კი არ სთხოვდა, არამედ „ერთგულად სამსახურს“,» «„შეწყალებული“ პატრონის სასარგებლოდ არავითარს „გამოსაღებელს“ არ იხდიდა და მარტო „ერთგულება“ და „სამსახური“ ედვა ვალად». „შეწყალებული ყმის“ „ერთგულება“ და „სამსახური“ უპირატესად სამხედრო ხასიათისა იყო: „ყმის მოვალეობას პატრონის ყმებრივი სამსახური და ერთგულება შეადგენდა, განსაკუთრებით ლაშქრობაში“. ეს რაც შეეხება „შეწყალებული ყმის“ მოვალეობას. მაგრამ „შემწყალებელ პატრონსაც“ ედო თავისი ვალი „ყმის“ წინაშე: «შეწყალებულობის არსებითს და მთავარს თვისებას ის საზოგადო და იმ დროისათვის დამახასიათებელი დებულება შეადგენდა, რომ „მსახურების ნაცვლად“ უძრავი ქონების ბოძება იყო წესად მიღებული». სხვანაირად რომ ვთქვათ, „შეწყალებული ყმა“ პატრონისაგან მამულს იღებდა, ეს იყო, ასე ვთქვათ, მისი „მსახურების“ საზღაური. ამგვარ პატრონყმურ დამოკიდებულებას, აღწერილი ძირითადი ნიშნების გარდა, ჰქონდა უფრო ზოგადი მხარეც: „ჭირში თუ ლხინში პატრონყმანი ერთი მეორეს უნდა მიჰშველებოდნენ“... სავსებით სამართლიანად მიუთითებს აკად. ჯავახიშვილი იმ ფსიქოლოგიურ მხარეზედაც, რომელსაც ფეოდალური საზოგადოებისათვის სრულიად გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა: «ამისთანა ყმობა არაფერს სათაკილოსა და დამამცირებელს არ შეიცავს როგორაც დამამცირებელი იყო ნაყიდი ყმობა. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ „შეწყალებული“ პატრონის სასარგებლოდ არავითარს „გა-

მოსაღებელს“ არ იხდა და მარტო „ერთგულება“ და „სამსახური“ ვეფხველა. ამას გარდა იმიტომაც, რომ „შეწყალებული“ თვით იყო ხოლმე „შეწყალებისა“ და ყმობის მოაჯე».

ამრიგად, ჩვენ თვალთწინ წარმოგვიდგება სრულიად მკაფიო და დამახასიათებელი აღნაგობის მქონე დაწესებულება, რომელსაც ჩვენ პირობითად (და, წმინდა ენობრივი თვალსაზრისით, — უხერხულად) „შეწყალებული პატრონყმობა“ დავარქვით. საკმარისია ჩავუკვირდეთ ამგვარი პატრონყმური დამოკიდებულების ხასიათს, რომ ჩვენთვის ნათელი გახდეს მისი საზოგადოებრივი ბუნება: იგი არ ეკუთვნის ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი საწარმოო ურთიერთობის წრეს და არსებითად ზედნაშენის კატეგორიისაა.

მაშ, სად უნდა ვეძიოთ ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი კლასების საწარმოო ურთიერთობა? მკითხველმა იცის, რომ საწარმოო ურთიერთობა არის წარმოების ერთი მხარე, მაშინ როცა საწარმოო ძალები იმავე წარმოების მეორე მხარეა. საწარმოო ურთიერთობა არის ადამიანთა ურთიერთობა წარმოების პროცესში. ცხადია, რომ ამგვარი ურთიერთობა ქართველს ფეოდალურ საზოგადოებაში უნდა ვეძიოთ სხვაგან, იქ, სადაც „ყმა“ მწარმოებელია, სადაც იგი მატერიალურ დოვლათს ჰქმნის და ამ დოვლათის ნაწილს აძლევს თავის „პატრონს“, რომლისგანაც იგი პირადად არის დამოკიდებული, მწარმოებლის პირადი თავისუფლების მეტნაკლები შეზღუდვის მნიშვნელობით. ცხადია, რომ ასეთი „პატრონი“ და „ყმა“ და მათი „პატრონყმობა“ ძირეულად განსხვავდება ზემოთ აღწერილი პატრონყმობისაგან.

ჩვენ უნდა მკაფიოდ გავარჩიოთ ერთმანეთში ფეოდალური ხანის ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულების ეს ორი ფორმა, მათი საზოგადოებრივი ფუნქცია სულ სხვადასხვაგვარია, როგორც ეს ქვემოთ იქნება ნაჩვენები.

იმ გარემოებას, რომ ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობის ზემოთ ნაჩვენები ორი ფორმა ირევა ერთმანეთში, თავისი ახსნა მოეპოვება როგორც ადამიანების რეალურ დამოკიდებულებათა სფეროში, ისე ამ დამოკიდებულებათა ამსახველ ტერმინოლოგიაშიც. მართალია, ურთიერთობის ორი ზემოთ აღწერილი ფორმა ძირეულად და არსებითად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან, მაგრამ მათ ჰქონდათ რაღაც საერთო, რაღაც მსგავსი. ეს საერთო ნიშნები, ეს მსგავსება მეტწილად ფორმალური ხასიათისა იყო, მაგრამ ამასთან ერთად საკმაოც იმისათვის, რომ ზერელე განხილვისას ფორმალური ნიშნების მსგავსებიდან თვით მოვლენების იგივეობაც დაესკვნათ. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამ არსებითად განსხვავებულ დაწესებულებათა ერთი ჯაჭვის რგოლებად წარმოდგენა საზოგადოების თვალში ხელსაყრელი იყო გაბატონებული ფეოდალური წრეებისათვის, რომელნიც ცდილობდნენ მწარმოებელი კლასის ცნობიერებაში ჩაენერგათ პატივისცემის, მიზანშეწონილებისა და კანონიერების გრძნობა ფეოდალური საწარმოო ურთიერთობისადმი, რომ ამით ექსპლოატაციისათვის შესაფერისი ფსიქოლოგიური გარემო შეექმნათ.

რომელია ეს საერთო ფორმალური ნიშნები? ჯერ ერთი, ორივე სახის ურთიერთობა საადგილმამულო დამოკიდებულებაზეა დამყარებული. მართალია,

საადგილმამულო დამოკიდებულების შინაარსი სულ სხვადასხვანაირია ორსავე შემთხვევაში, მაგრამ ფორმალურად და ზოგადად ორსავე სახის „ყმას“ „პატრონის“ მიწა უჭირავს და „საყმო“ ვალდებულებანიც აქედან გამომდინარეობენ. შემდეგ, ფორმალურად საერთოა ორივე სახისათვის პიროვნული დამოკიდებულებაც: ერთი „ყმაცა“ და მეორეც პიროვნულად, პირადად არის დამოკიდებული თავის „პატრონზე“; ჩვენ ვნახეთ, რომ ეს პიროვნული დამოკიდებულება არსებითად განსხვავდებოდა თითოეული ცალკე შემთხვევისათვის, მაგრამ ფორმალური მსგავსება მაინც რჩება. ეს ფორმალური მსგავსება ხდებოდა საფუძველი მტკიცებისათვის საყოველთაო ფეოდალური იერარქიის არსებობის შესახებ, რომელშიაც შებმულია ფეოდალური საზოგადოების ყველა წევრი, უკანასკნელი გლეხიდან დაწყებული და მეფით დამთავრებული.

არსებობდა ამ ორი ფორმის „პატრონჟომობას“ შორის კონტაქტის სხვა უფრო არსებითი ხასიათის პუნქტები. ისინი ჩვენთვის უფრო ნათელი გახდებიან ქვემოთ, ფეოდალური სახელმწიფო სტრუქტურის ანალიზის დროს. აქ კი უნდა აღვნიშნოთ ისეთი გარდამავალი ფეოდალური ჯგუფების არსებობა, რომელნიც ამ ორი დამოკიდებულების შუა იდგნენ და რომელთა შესახებაც ქვემოთ უფრო დაწვრილებით გვექნება საუბარი.

შემდეგ, დიდი როლი ითამაშა ამ დაწესებულებათა აღრევისათვის მერმინდელ თაობათა თვალში ტერმინოლოგიურმა მომენტმა. თითოეულ იმ ტერმინთაგანს, რომელთანაც ჩვენ უკვე გვქონდა საქმე ან გვექნება, საკუთარი ისტორია ახასიათებს. ეს ტერმინები, ისე როგორც მთელი დანარჩენი ლექსიკონიც, მეტნაკლებად, დროთა სიგრძეზე იცვლიდნენ თავიანთ შინაარსს, ვიწროვდებოდნენ ან ფართოვდებოდნენ, უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს ან შორდებოდნენ. თუ ტერმინების რეალური მნიშვნელობის ანალიზისას მკაცრი ისტორიული პერსპექტივი დაცული არ არის, შეიძლება შეცდომაში შევიდეთ. კიდევ უფრო დიდი შეცდომა მოსდევს ლექსიკური დიალექტიკის უგულებელყოფას.